

KUR'ÂN AYETLERİ EKSENİNDE HOŞGÖRÜ

ŞÜKRÜ AYDIN

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

**KUR'ÂN AYETLERİ EKSENİNDE
HOŞGÖRÜ**

ŞÜKRÜ AYDIN

Şarkiyat

BİLİM VE HİKMET VAKFI YAYINLARI

Diyarbakır 2024

Bu kitabın yayın hakkı Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları'na aittir. Yayınevi ve yayıncısının izni olmaksızın çoğaltılamaz, kopyalanamaz ya da yayınlanamaz.

Kur'ân Ayetleri Ekseninde Hoşgörü

Yazar: Şükrü Aydın

ISBN: 978-625-97560-3-5

© Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

E-Yayın/Aralık 2024, Diyarbakır

Tüm Hakkı Saklıdır

Editor: Mehmet Emin Efe

Kapak ve Mizanpaj: Fuat İstemi

Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları

Sertifika No: 52468

Mimar Sinan Cad. Aslan Apt. A Blok, Kat: 1,

No: 2, Yenişehir/DİYARBAKIR

<https://www.sarkiyat.org/>

sarkiyatvakfi@gmail.com

Şükrü AYDIN 1966 yılında Muş / Bulanık'ta doğdu.

1985 yılında Bulanık İmam Hatip Lisesinden, 1989 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 1991-2015 yılları arasında değişik okullarda öğretmenlik ve idarecilik görevlerinde bulundu. 1999 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir bölümünde Yüksek Lisansını tamamladı. 2010 yılında aynı üniversitede başladığı Doktora öğrenimini 2015 yılında tamamladı. Aynı yıl Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Ana Bilim Dalında Dr. Öğretim Üyesi Olarak göreve başladı. 2022 yılında Doçent oldu. Evli ve 3 çocuk sahibidir. Bazı makale ve sunmuş olduğu tebliğlerin yanı sıra AYDIN'ın yayımlanmış kitapları şunlardır:

Kur'an'da Kibir Kavramı (İstanbul: Atı/Akademi Titiz Yayınları, 2015)

Kur'an'ın Fırkacılık Olgusuna Yaklaşımı (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018)

Kur'an'ı Anlamak –Türkçe Çeviriler Bağlamında- (Ankara: Bilay Yayınları, 2022)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	4
ÖNSÖZ.....	6
GİRİŞ.....	9
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
1.1. HOŞGÖRÜ KAVRAMI VE HOŞGÖRÜ, MÜSAMAHA/TOLERANS İLİŞKİSİ.....	11
1.2. KUR'ÂN'DA HOŞGÖRÜ İLE İLİŞKİLİ KAVRAMLAR .	15
1.2.1. Afv/العَفْوُ - Safh/صَفْحٌ.....	16
1.2.2. Hilm/الْحِلْمُ.....	29
1.2.3. Sabr/الصَّبْرُ.....	33
1.2.4. Birr/الْبِرُّ.....	41
1.2.5. Hevn/Vakâr/Sekîne.....	53
1.2.6. Merhamet, Lîn, Rıfk.....	62
1.2.7. Öfkesini Yutmak	78
İKİNCİ BÖLÜM	82
KUR'ÂN AYETLERİ EKSENİNDE HOŞGÖRÜ ALANLARI.....	82
2.1. İNANANLARIN KENDİ ARALARINDA HOŞGÖRÜLÜ OLMALARI	83
2.1.1. Aile Hayatında Hoşgörü	89
2.1.2. Eşlerin Birbirlerine Karşı Hoşgörü Olmaları..	90
2.1.3. Ebeveynin Çocuklara Karşı Hoşgörü Olmaları	96
2.1.4. Ana-Babaya Karşı Hoşgörü.....	103
2.2. BİZİMLE AYNI İNANCI TAŞIMAYANLARA KARŞI HOŞGÖRÜ	105
2.3. DİĞER VARLIKLARA KARŞI HOŞGÖRÜ	114
2.3.1. Hayvanlara Karşı Hoşgörü	115

2.3.2. Doğaya Karşı Hoşgörü	116
2.4. HOŞGÖRÜ - EMPATİ İLİŞKİSİ.....	125
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	130
NEGATİF YÖNÜYLE HOŞGÖRÜ.....	130
3.1. HOŞGÖRÜNÜN SINIRI.....	130
3.2. HOŞGÖRÜ GÖSTERİLMEMEYECİK BAZI DURUMLAR	140
SONUÇ	149
KAYNAKÇA	152

ÖNSÖZ

Gelişen bilgi ve teknoloji sayesinde Dünya gezegeninin adeta bir köy haline geldiği küreselleşen şu dünyamızda insanlık her zamankinden daha çok barış, huzur ve hoşgörüyü muhtaçtır. Dünyayı etkisi altına alan bu global/küresel durum, farklılıkları barındıran çok değişik toplum gruplarının bir arada yaşamasını zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla bir arada en güzel bir şekilde yaşamının formülünü araştırmak ve değişik alternatif çözümler üretmek de biz insanlara düşen en önemli görevlerden biri sayılır.

Hoşgörü konusu her geçen gün hep gündemdeki yerini almakta, güncelliğini ve önemini hiçbir zaman kaybetmemektedir. Çünkü varlık ve yaşam devam ettiği sürece bu bir zorunlu ihtiyaçtır. Varlığın yaratıcısı olan Allah da bu konuda uymamız gereken ilkeleri ve onların uygulayıcısı olan peygamberleri göndermiştir.

Geçmiş tarihte İslâmiyet'in hâkim olduğu dönemlerde Müslümanlar farklı etnik grupların ve farklı kültürlerin bir arada ve hoşgörü içerisinde yaşayabileceklerinin örneklerini en güzel bir şekilde vermişlerdir.

Bu küçük çalışmada Hoşgörü konusu ayetler eksenin de incelenmeye çalışılmış ve husustaki örnek modeller üzerinde durulmuştur. Her konuda olduğu gibi bu konuda da günümüz Müslümanlarının içinde bulunmuş oldukları en büyük tehlike ifrat ve tefrit noktalarına sapmaktır. Oysa İslâm ümmeti Kur'ân'da aşırı uçlardan uzak, vasat/dengeli bir toplum ve hakkı ortaya çıkaran hakikatin tanıkları olarak nitelenmektedir. (Bakara 2/143) Victor Hugo'ya ait olduğu söylenen; “yumuşak olma ezilirsin, sert olma kırılırsın” şeklindeki veciz söz de bu konuda bulunmamız gereken noktayı en çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir. Yine Yunus Emre'nin “Yaradılanı hoş

gör/Yaradandan ötürü” sözü de bu sevgi/hoşgörünün sadece biz insanları değil, bütün yaratıkları kapsaması gerektiği gerçeğini ortaya koyar.

Hiç şüphesiz yüce kitabımız Kur’ân’ı ve bu kitabı bize getiren Allah Elçisi Hz. Muhammed’in (sav) hayatını incelediğimizde bu konuda son derece mükemmel formüller ve çözüm önerileri bulmamız mümkündür. Zira her Müslüman için yegâne ölçü Allah’ın kitabı Kur’ân’dır. O’nun Rasulü Hz. Muhammed ise her konuda olduğu gibi bu konuda da en güzel örnek/modeldir.

Yapılan bu çalışmanın faydalı olması dileğiyle.....

Gayret bizden tevfik Allah’tandır.

Şükrü AYDIN

2024 - BATMAN

GİRİŞ

Hiç şüphesiz hoşgörü/müsâmaha denilince daha çok akla gayri Müslimlerin ya da öteki kapsamında görülen insanların durumu gelir. Biz de bu çalışmada söz konusu hususa değinmekle beraber, Müslümanların sıkça ihmal ettikleri kendi aralarında olması gerekli olan hoşgörüye de işaret ettik ve konuda da bazı ölçütler vermeye çalıştık.

Aslında hoşgörü konusunun gündeme geldiği her yerde ister istemez toplumsal hayatın çekirdeği sayılan aile kurumunun da hatırlanması gerekir. Konunun toplumun dokusunu oluşturan aile boyutu hepimizin malumudur. Günümüzde giderek artan ve büyük huzursuzluklara yol açan ailevi çözümler, yuvaların dağılması, çocukların ortada kalması toplumsal açıdan büyük bir travma sayılır.

Değerler sitemi açısından hoşgörü konusuna bakıldığında, evrensel ve ideal

niteliklere sahip İslâmî değerler sistemi ile pragmatist batılı değerler sistemi arasında çok büyük bir farkın olduğunu görmek mümkündür. İslâm'ın engin hoşgörü çatısı altında sadece insanların değil yaşadığımız çevrenin, doğanın, hayvanların kısacası tüm varlıkların önemli bir yeri vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bir sözcük veya kavramın anlaşılmasında o kelimenin sözlük ve terim anlamının yanında kelimenin semantiği, anahtar kavramlar ve bunların aralarındaki ilişkinin ortaya konması konunun anlaşılması açısından büyük önem taşır. Bu bölümde hoşgörü kavramı söz konusu kriterler dikkate alınarak incelenecektir.

1.1. Hoşgörü Kavramı ve Hoşgörü, Müsamaha/Tolerans İlişkisi

Hoşgörü kavramı Farsçadaki iyi, güzel, beğenilen zarif, güler yüzlü anlamındaki “hoş”¹ sözcüğü ile Türkçedeki “görmek” sözcüğünün birleşmesinden meydana gelmiş bir kavramdır.²

---

¹ Cemşid Salihpûr, *Farsça-Türkçe Genel Sözlük* (Tebriz: Lale Yayınevi, 1370), 1/474.

² D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (Ankara: Yazar Yayınları, 2014), 769.

Türkçede kullanılan hoşgörü kelimesinin Arapçadaki karşılığı; cömert olmak, pürüz çıkarmayıp kolaylık sağlamak, yumuşak ve uyumlu olmak anlamındaki سَمَحَ filinden türemiş olan مُسَامَحَةٌ/müsâmaha ve نَسَامَحَ /tesâmuh sözcükleriyle ifade edilir.³ Bu sözcükler hadis-i şeriflerde geçmekle birlikte⁴ Kur’ân-ı Kerîm’de bu fiilden türemiş bir kelime geçmemektedir. Ancak bu kelimedden farklı olarak ve hoşgörü kapsamında görülebilecek “afv”, “sabır”, “safh/geçip gitmek, görmezden gelmek, aldırmamak” “lîn/yumuşaklık” gibi

³ İsmail b. Hammad el- Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed ‘Abdu'l-Ġafûr ‘Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn), 1984, 1/376; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 3/99; Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, 1414), 2/489

⁴ bk. Buhârî, “İman” 29 (No. 39); İbn Hanbel, 4/17; 36/624; Taberânî, *Mu'cemu'l-evsat*, 1/300 (No. 1006); Beyhaki, *Şu'abuliman*, 5/275 (No. 3419); Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 3/128 (No. 479); Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, 8/202 (No. 13770)

çok sayıda kelime kullanılmaktadır.⁵ Söz konusu bu kelimeler Kur'ân ayetlerinde değişik formlarda birçok yerde kullanılmaktadır.⁶

Müsamaha; kolaylık sağlamak, düşmanlıkta sert ve acımasız olmamak,⁷ görmezlikten gelmek, göz yummak, aldırış etmemek gibi anlamlara gelir.⁸

Türkçede de “Yapılan yanlış veya kötü davranışları anlayışla karşılayarak affetme, sert ve katı hükümlü olmama,”⁹ “başkalarının hoşagitmeyen görüş ve davranışlarına katlanma”¹⁰ gibi anlamlara gelir.

---

⁵ Mustafa Çağrııcı, “Müsamaha”, *DİA*, 32/71.

⁶ Bk. en-Nisâ 4/6; en-Nûr 24/22; Tâ-Hâ 2/44, 130.

⁷ İbn Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 3/99; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/489-490.

⁸ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat* (İstanbul: Tan Matbaası, 1949), 881.

⁹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları (Ankara: 2005), 901.

¹⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları), 1996), 179.

Hoşgörü; “Farklı fikir, siyasi düşünce, din ve milliyeti ve bunlardan doğan ayrılıkların tatlı ve tarafsız karşılanmasıdır.”¹¹

Batıda hoşgörü latince katlanmak anlamındaki “tolerare” sözcüğünden türemiş olan tolerans sözcüğü ile ifade edilir. Tolerans; “herhangi bir zarar görmeden strese, yüke, acıya, baskıya vb. dayanma katlanma yetisi” ve bununla ilişkili olarak, “farklı tutumları, inançları, kültürleri hoşgörü ile karşılama”dır. Burada dikkat çekici bir durum da bu farklılıkları tolere etme tutumu mutlak mana da onları benimseme anlamına gelmez.¹²

Tolerans sözcüğü, aynı zamanda duyulamayan sesi duyulacak düzeyde yükseltmek, kullanılmakta olan ilaç, alkol, sigara vb. maddelerin zamanla azalan etkisini

---

¹¹ Mehmet Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 186.

¹² Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2003), 753.

tekrar aynı düzeye çıkarmak için dozaj artırımı anlamında da kullanılır. Bu tolerance level/tolerans düzeyi cümlesiyle ifade edilir.¹³ Şurası bir gerçektir ki, batıdaki tolerans fikri Ronesans'tan beri gelişmekte olmasına rağmen yapılan çifte standart uygulamalardan dolayı tam oturmamıştır.¹⁴ Bu yüzden tolerans kelimesi, müsamaha sözcüğünden daha dar kapsamlıdır. Toleransta olumsuz olan bir şeye karşı gönülden ve içten gelerek değil de zoraki katlanma ve tahammül etme gibi pasif bir tutum baskındır.¹⁵

1.2. Kur'ân'da Hoşgörü İle İlişkili

Kavramlar

Hoşgörünün Arapça'daki karşılığı olan ve yukarıda da değinilen سَمَحَ fiil kökünden türemiş olan مُسَامَاةٌ/müsâmahâ ve تَسَامُحٌ /tesâmuh kelimeleri Kur'ân'da geçmemekle birlikte

---

¹³ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 754.

¹⁴ Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 179.

¹⁵ Çağrııcı, "Müsamaha", *DİA*, 32/71.

Hoşgörü ile anlam ilişkili olan çok sayıda sözcük geçer. Bunların bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

1.2.1. Afv/العَفْوُ - Safh/صَفْحٌ

Afv, silmek, yok etmek, kişinin iyiliğini istemek, cezayı hak eden bir kişiyi terk edip, bağışlamaktır. Öldürülen kişinin velisinin cezalandırma/kıyas hakkından vaz geçmesidir.¹⁶ Bu durum ayette şöyle ifade edilir: *“Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle tazminat ödemek gerekir”*¹⁷

Afv kolay ve serbest olandır.¹⁸ Bu bağlamda ayak basılmamış, kimsenin mülkiyetinde olmayan serbest arazi ve ayette de

¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/72-74.

¹⁷ el-Bakara 2/178.

¹⁸ Ebubekir Muhammed b. el-Hüseyin b. Düreyd, *Cemheretü'l-Luga* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987), 2/938.

geçtiği üzere¹⁹ nafakasını ayırdıktan sonra malından kolayca vereceği arta kalan miktar da bu sözcükle ifade edilir.²⁰ Afv, aynı zamanda malın en güzeli ve helal olanına denir.²¹ Aynı kökten gelen ve günahı görmezlikten gelip, cezalandırmayı terk etmeyi ifade eden mübalağa formundaki Afûvvün kelimesi esmâ-i hüsnâ'dandır.²²

Afv ma'ruf olan yani dinin ve toplumun uygun gördüğü, akıl ve sağduyunun kabul ettiği söz ve davranışlardır.²³ Allah'ın kulunu bela, sıkıntı ve tehlikelerden koruması anlamındaki

---

¹⁹ Bk. el-Bakara 2/219.

²⁰ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 6/1432; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/76, 78; Muhammed b. Muhammed Abdurrezzak el-Hüseynî el-Mürtedâ ez- Zebîdî, *Tâcü'l-'ârûs min cevâhîru'l-kâmûs*. Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts. 39/68.

²¹ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk., Mehdî Mahzûmî-İbrahim Sâmarrâî (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.), 2/258; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/76.

²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/72; Zebîdî, *Tâcü'l-'ârûs*, 39/70.

²³ Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/258.

afiyet sözcüğü²⁴ ve kişinin verilen bir görevden affını talep etmesi anlamındaki اَلْاِسْتِعْمَاءُ/isti‘fa aynı kökten türemiştir.²⁵

Tefsirlerde de geçtiği üzere; af/ عَفْوٌ sözcüğü insani ilişkilerdeki en güzel ve en iyi olan davranışlar²⁶ insanı baskı ve strese sokmadan en kolay ve kabule en yatkın yol²⁷

²⁴ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 2/258; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 15/72.

²⁵ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 2/258; İbn Manzûr, *Lisânu'l- Arab*, 15/74; Zebîdî, *Tâcü'l- 'ârûs*, 39/70.

²⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî (Kahire: Dâru'l-Kütubi'l-Mısriyye, 1964), 7/344; Kâdî Nâsiruddîn el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed 'Abdurrahman Mer'aşlî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1418), 3/46; Celaluddin 'Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, 1394/1974), 3/183.

²⁷ Ma'mer b. Müsennâ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1381), 1/269; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgib İsfahânî, *Müfredât fi gâribi'l-Kur'ân*, thk. Savfvân Adnân Dâvûdî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412), 574; Ebû'l Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ali Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. İlmi Komisyon (Riyad: Câmi'atu'l-İmam Muhammed b. Su'ud el-İslâmiyye-İmadetu'l-Bahsi'l-İlmî, 1430),9/540; Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-Harezmi ez- Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki*

diye açıklanır ki bu da onun hoşgörü ile bir anlam ilişkisi olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde ayette afv kelimesinin hemen ardından gelen ‘urf/العرف’ sözcüğü de toplum tarafından iyi ve güzel olarak bilinen söz ve eylemlerdir.²⁸

Söz konusu ayetin; “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*”²⁹ Şeklindeki çevirisinde afv kelimesi Türkçe’deki kullanımın etkisiyle de suçu bağışlamak şeklinde dar anlamıyla kullanılmıştır. Burada “afv” sözcüğünün Türkçeye anlam daralmasına uğrayarak geçmiş olmasının etkisiyle bu ayetin “*Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.*” Şeklinde

---

gavâmidi't-tenzil ve ‘‘Uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l 'Arabî, 1407),2/189; Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb/et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasî'l-'Arabî, 1420), 15/434; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîrû'l-bahri'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fîkr, 1420), 5/256; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/75; Muhammed b. Muhammed 'Abdurrezzak el-Hüseyinî el-Mürtedâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-ârûs min cevâhîri'l-kâmûs* (Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.), 39/69.

²⁸ Ebû Hayyân, *Tefsîrû'l-bahri'l-muhît*, 5/256.

²⁹ el-A'râf 7/199.

maksadı tam ifade etmeyen çevirisi bazı meâllerde görülmektedir.³⁰ Ancak bu ayeti aşağıda görüldüğü üzere maksadına uygun olarak çeviren meâller de vardır:

“(Ey Resul!) Sen affetmeyi ve müsamahayı esas al. İyiyi ve güzeli emret, cahillerden uzak dur!”³¹

---

³⁰ Abdulkaki Gölpınarlı, Süleyman Ateş, Abdullah Parlıyan, Bayraktar Bayraklı, İlyas Yorulmaz, Kadri Çelik, Şaban Piriş, Yaşar Nuri Öztürk. <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=7&ayet=199>. Erişim 06.10.2024.

İsmail Hakkı İzmirli, *Ma'ani-i Kur'ân/ Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* (İstanbul: Eren Yayınları, ts.), 177; Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli*, Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006), 115; Hüseyin Atay- Yaşar Kutluay, *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı/Meâl* (Ankara: DİB Yayınları, 1985), 175; Heyet, (Karaman, Hayrettin vdgr.) *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: TDV Yayınları, 2017), 175; Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzül-Kur'ân/Kur'ân'ı Kerîm Meâli* (İstanbul: Server İletişim ve Yayıncılık, 2007), 187.

³¹ Cemal, Külünkoğlu, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (İstanbul: Kıraat Yayınları, 2017), 175.

“Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!”³²

“Sen bağışlamayı/kolay olanı/uygun olanı esas al [afv]! İyiliği kendine iş edin ve çevrene de tavsiye et ve cahillerden yüz çevir/uzak dur!”³³

“Sen, insan fitratının kabule yatkın olduğu yolu tut; iyi olanı emret; bilgisiz kalmayı seçenleri kendi hallerine bırak.”³⁴

Afv kelimesi ile anlamdaş olan Safh sözcüğü ise; bir şeyin yanı, yüzeyi ve genişliği,³⁵ yüzün güzelliği ve sakinliği,³⁶ suçu affetmek, göz yummak³⁷ musafaha/tokalaşmak,

---

³² Heyet, (Karaman, Hayrettin vdğr.). *Kur'ân Yolu/ Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 2/648.

³³ İsmail Yakıt, *Kur'ân-ı Hakîm Meâli*. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020), 197.

³⁴ Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 315.

³⁵ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 3/122; İsfahânî, *Müfredât*, 486.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/512.

³⁷ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, 7/583.

gibi anlamlara gelir.³⁸ Böylece afv, bir suçu/günahı cezalandırmayı terk etmek iken; safh, onu kınamayı ve ayıplamayı terk etmektir.³⁹ Bir diğer ifade ile olumsuzlukları görmezden gelerek, onlara güzellikle ve hoşgörü ile katlanmaktır.⁴⁰ Dolayısıyla safh sözcüğünün anlamlarından biri olan genişlik suçluyu veya bir suçu affetmenin yanında, onu kınayıp azarlamayı da terk etme halidir ki bu afv sözcüğünden daha beliğdir.⁴¹ Aslına bakılırsa bu durum affetmenin ötesi, daha ileri boyutu diye ifade edilebilir.

Hoşgörü ile sıkı bir anlam ilişkisine sahip olan afv ve safh sözcükleri; ayet, hadis ve diğer İslâmî kaynaklarda genelde bir arada kullanılırlar. Her ikisinin de bir arada geçtiği bu ayetlerden birinde şöyle buyurulmaktadır: *“Bunun içindir ki, (haksız iftiralara uğramış*

³⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 486.

³⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/100.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/158.

⁴¹ İsfahânî, *Müfredât*, 486.

olsalar bile,) içinizden (Allah'ın) bolluk ve genişlik bahşetmiş olduğu kimseler yakınlarına, düşkünlere ve kötülük diyarından Allah için göç eden kimselere yardımdan el çekmesinler. Ve artık bağışlayıp hoş görsünler. Allah'ın sizi bağışlamasından mutlu olmaz mısınız?"⁴² Bu ayet aynı zamanda cezalandırmaya gücü olduğu halde affedip, hoş görmeyi bir erdemlilik sayar.

Her iki kelimenin (Afv+Safh) birlikte geçtiği; *"Ancak vermiş oldukları kesin sözden/teminattan caydıkları için onları lanetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar, öyle ki kelimeleri yerlerinden/bağlamlarından kopararak bozuyorlardı ve kendilerine hatırlatılan/öğütlenen şeylerden bir hisse almayı da unutmuşlardı. Bu yüzden, içlerinden pek azı hariç onlardan daima hainlik görürsün. Sen yine de onları affet ve onlara aldırma/hoşgör. Muhakkak ki Allah iyi*

---

⁴² en- Nûr 24/22.

davrananları sever.”⁴³ ayetinde ise, Yahudilerin sözlerinden döndükleri ve Allah’ın kitabını tahrif ettikleri anlatılır. Onlar Hz. Peygamberle de yaptıkları anlaşmaya ihanet etmiş, komplolar kurarak ona karşı suikast tertip etmişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlardan Medine’yi derhal terk etmelerini, yoksa onlarla savaşaacağını bildirdi. Hz. Peygamber onları kılıçtan geçirebilecek bir durumda iken bile Allah ona; “*Sen yine de onları affet ve onlara aldırma/hoş gör. Muhakkak ki Allah iyi davrananları sever.*” Şeklinde buyurmuştur.⁴⁴ Bu ayetten çıkan sonuca göre savaşın ardından Ehl-i Kitap boyun büküp cizyeyi vermeyi kabul etmeleri halinde daha önce yaptıkları ihanet ve anlaşmayı bozma suçları affedilebilir.⁴⁵ Bu husus başka bir ayette

---

⁴³ el-Mâide 5/13.

⁴⁴ Muhammed Abduh – Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm /Tefsîru'l-Menâr* (Kahire: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, 1990), 6/236.

⁴⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et- Taberî, *Câmiu'l-Beyân a'n te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b.

şöyle ifade edilmektedir: “(Barış antlaşmalarına uymayıp size saldıran) Ehl-i Kitap’tan Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah’ın ve elçisinin haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle, boyun büküp kendi elleriyle cizye verene kadar savaşınız!”⁴⁶

Kur’ân’da; Siz, haddi aşan kimseler oldunuz diye, sizi zikirle/Kur’ân’la uyarmaktan vaz mı geçelim?⁴⁷ Ayetinde görüldüğü gibi “afv” sözcüğüyle birlikte gelmeyip tek başına gelen “safh” sözcüğü; bir şeyden el çekmek, vaz geçmek, geri çekilmek anlamında kullanılmıştır.

Yine “safh” sözcüğünün tek başına geldiği; “O (Son) Saat de mutlaka gelecektir. Onlara güzel bir şekilde hoşgörülü davran!”⁴⁸

‘Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Hicr li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, 1422/2001), 8/255.

⁴⁶ et-Tevbe 9/29.

⁴⁷ ez-Zuhrûf 43/5.

⁴⁸ el-Hicr 15/85.

ayetinde ise, nasıl olsa kıyamet gelecek ve Allah seni yalanlamalarından dolayı senin intikamını onlardan alacak. Onlar da yaptıklarının hesabını orada verecekleri için Hz. Peygamber'e ve onun şahsında ümmetine içinde bulunulan şartların bir gereği olarak o an için panik yapmadan, intikam peşinde olmadan güzellikle yüz çevirmek, hoşgörülü olmak, ancak öğüt vermeye de devam etmek emredilmektedir.⁴⁹ Böylece burada hoşgörünün doruk noktası kast edilmektedir. Aynı zamanda çaresizliğin bir tür sineye çekilmesi de ifade edilmektedir.⁵⁰

Çoğu müfessir bu ayetin mensûh olduğunu iddia etmişse de Nisâburî (ö. 730/1329 [?]) bu konuda şöyle bir açıklama

⁴⁹ el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 12/644; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. Seyyid 'Abdulmaksud b. 'Abdurrahim (Beirut: Dâru'l-Kütubi'l İlmiyye, ts.), 3/177; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 3/216.

⁵⁰ Muhammed Tahir İbn 'Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 14/77.

yapmıştır: “Görünen o ki, bu ayette mümkün olduğu kadar iyi ilişkiler ve etkileşim emredilmiştir, dolayısıyla ayetin mesûh sayılmasına gerek yoktur.”⁵¹

Râzî (ö. 606/1210) ise; bu ayetin neshedildiğini iddia edenlere bunun çok uzak bir ihtimal olduğunu belirttikten sonra güzel ahlâk, af ve mağfiret tavsiyesinde bulunan bir ayet nasıl olur da mensûh kabul edilebilir? sorusunu sorar.⁵²

Hz. Peygamber’in müşrikler için; “*Ey Rabbim! Bu toplumun inanası yok, demesi üzerine Yüce Allah; Şimdilik sen onları aldırmaııp hoş gör ve selam deyip geç. Onlar*

---

⁵¹ Nizameddîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Kummî en- Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-Furkân*, thk. Zekerıyyâ Umeyrat (Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1416), 4/232.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/158.

*pek yakında bilecekler”*⁵³ tehdidiyle teselli edilir.⁵⁴

Müşriklerin Hz. Peygamber’in İslâm’a davetine karşı atalar dini ve aşiret erdemlerine sıkı ve sarsılmaz bir bağlılığın etkisiyle hoyratça bir tutum /“hamiyyete’l-câhiliyye” sergilemeleri; “*Onlar boş ve anlamsız sözler (lağv) işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve ‘Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun! Bizim cahillerle işimiz yok!’ derler”*⁵⁵ ayetinde belirtildiği gibi cehalet olarak nitelenir. İnananların bu tür durumlar karşısında aldırmayıp, kayıtsız kalma tavrına sahip olmalarının en uygun yol olduğu belirtilir.⁵⁶

Bu tür durumlarda Ayette ifade edildiği gibi selam kelimesinden maksat onların hakaret

---

⁵³ ez-Zuhruf 43/89.

⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4/268; Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, 5/98

⁵⁵ el-Kasas 28/55.

⁵⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (İstanbul: Pınar Yayınları1997), 58-61.

ve eziyetlerine aldırmadan⁵⁷ selam deyip onlardan ayrı durmaktır. Yoksa onlara Allah'ın selamını vermek değildir.⁵⁸ Burada Hz. Peygamber'den onların iman etmelerinden umutsuzluğa düşerek çağrı yapmaktan asla vaz geçmemesi istenir.⁵⁹ Râzî'nin de ifadesiyle bu türden ayetleri mensûh sayma mecburiyetini hissetmek problemlili bir husustur.⁶⁰

1.2.2. Hilm/ الحِلْمُ

Hilm, sefeh/küstahlık ve alçaklığın zıttıdır. Bir işte/cezalandırmada aceleci davranmayıp⁶¹ sabır ve karalılıktır ki bu da Akıl ve sağduyu sahiplerinin (ulü'l ahlâm) şiarıdır.⁶²

---

⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 20/664.

⁵⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, 5/243.

⁵⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 5/98.

⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/650.

⁶¹ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luga*, 1/565; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ İbn Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/93; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 19/80.

⁶² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/146.

Halîm Allah'ın çokça sabırlı olduğunu ifade eden sıfatıdır.⁶³ O, İsyankârların isyanlarına karşı hemen öfkelenip cezalandırmaya kalkışmayandır. Sonunda her şey ona varacağı için O, bir ölçüye göre hareket eder.⁶⁴ Kuluna tövbe etme fırsatı tanır.⁶⁵ Allah'ın halim sıfatının gereği olan erteleme olmasaydı müşriklerin yaptıkları kötülük sebebiyle yeryüzünde bir canlı kalmazdı. Yağmuru tutmasıyla bile bütün canlıyı yok olup giderdi.⁶⁶

İnsanlar arası ilişkilerde güzel muamelede bulunmak, shevi ihtiraslarını dizginleyip, hak ve adalet üzere hareket etmek “hilm”in ve halîm olmanın önemli

⁶³ Ferâhidî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 3/247; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/146.

⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/146.

⁶⁵ Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. 'Abdulcelil Abduh Şelebî, (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütub, 1988), 2/27; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 2/44.

⁶⁶ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 13/99.

belirtileridir.⁶⁷ Kur'ân'da şehevî arzuların esiri olmak Hz. Yusuf'un diliyle cahillerden olmak diye ifade edilir.⁶⁸

Cehlin en iyi bilinen klasik manası “bir şey bilmeme anlamında” “ilm”in zıttı olsa da aslında cehl, hilmin zıddıdır. Cehl'de davranışların kontrolü ve dizginlenmesi söz konusu olmadığı için ani tepkiler, korkunç öfke ve patlamalar ortaya çıkabilir. İşte hilm, cehl'den kaynaklanan bu patlamayı frenleyen ve kontrol altına alan insanın ahlâk ve davranışıdır. Bu zıtlığa bağlı olarak Cehlin ileri boyutu küfür iken, hilm'in ileri boyutu İslâm'dır. Gerçek manada mü'min olma vasfıdır.⁶⁹

Kur'ân'da Hz. İbrahim'in; إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ

“Şüphesiz ki İbrahim çok yufka yürekliydi; çok

---

⁶⁷ Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Allah Ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975), 204.

⁶⁸ Yûsuf 12/33.

⁶⁹ İzutsu, *Kur'ân'da Allah Ve İnsan*, 193-195, 200, 203-207.

hoşgörülüydü.”⁷⁰ Şeklinde anılmasının yanında ona; akıllı uslu (halîm) bir oğul müjdelendiği *فَبَشِّرْنَا بِعُلَامٍ حَلِيمٍ* şeklinde haber verilmektedir.⁷¹ Ayetteki *عُلَامٍ* sözcüğü çocukluk döneminin, *حَلِيمٍ* ise büyüme döneminin bir özelliği sayılır.⁷² Müjdelenen bu oğulun İsmail mi İshak mı olduğu tartışılmış olsa da ayetin bağlamından ve ilk çocuğu olmasından İsmail’in olması daha güçlü bir ihtimaldir.⁷³

Kur’ân’da üç yerde Allah’ın Halîm sıfatı Alîm sıfatının eşliğinde gelmektedir.⁷⁴ Bu da bu iki sıfat arasındaki sıkı ilişkiyi gösterir.⁷⁵

Aklın zıttı olan ve kıt anlayışlı, beyinsiz anlamındaki sefih sözcüğü aynı zamanda Hilm’in de zıttı sayılır.⁷⁶ Allah gönderdiği emir

⁷⁰ et-Tevbe 9/114.

⁷¹ es-Sâffât 37/101.

⁷² Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-basît*, 19/80.

⁷³ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 26/345; Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-Furkân*, 5/570-572.

⁷⁴ Bk. en-Nisâ 4/12; el-Hac 22/59; el-Ahzâb 33/51.

⁷⁵ İbn ‘Âşûr, *Tefsîru 't-tahrîr ve 't-tenvîr*, 22/77.

⁷⁶ Mâturîdî, *Tefsîru 'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 3/64.

ve yasakların ardından kulun neyi yaptığını ve neyi yapmadığını çok iyi bilir. O'nun hemen cezalandırmamasına aldanmamak gerekir. Çünkü O, hilm sıfatının gereğini yapmaktadır.⁷⁷ Bu şekilde davranmasının bir hikmeti de kuluna hatasından dönüp tövbe etme fırsatını vermektir.⁷⁸

1.2.3. Sabır/الصبر

Sabır kendini tutma, kendisine hâkim olmak,⁷⁹ nefsi arzulara uymaktan dizginlemektir.⁸⁰ Ramazan ayında yeme, içme ve cinsel arzulara karşı kendimizi tuttuğumuz ve nefsimizi dizginlediğimiz için bu aya sabır ayı denilmiştir.⁸¹

---

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/177.

⁷⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/27.

⁷⁹ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 2/706; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/438.

⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/359.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/439.

Sabır aynı zamanda taşkınlığı olgunlukla karşılamaktır.⁸² Sabır korku ve endişe anlamındaki الحَزْنُ/el-ceza‘ sözcüğünün zıddıdır.⁸³ Bu bağlamda içinde panik ve endişe barındırmayan, insanlardan bir şikayetin söz konusu olmadığı sabır, Kur’ân’da Hz. Yakub’un diliyle; فَصَبْرٌ جَمِيلٌ⁸⁴ diye ifade edilmektedir.⁸⁵ Hz. Ali de söz konusu ayete gönderme yaparak bu şekildeki bir sabır olgusunu şiir diliyle şöyle ifade etmektedir:

تَرَدُّ رِذَاءَ الصَّبْرِ عِنْدَ النَّوَائِبِ   تَنَلُ مِنْ جَمِيلِ الصَّبْرِ حُسْنَ الْعَوَاقِبِ

*“Musibetler esnasında sabır elbisesini giy ki,
Güzel sabrının karşılığı olarak sonuçların en
güzeline nail olasın.”⁸⁶*

⁸² Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 2/707.

⁸³ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 7/115; İsfahânî, *Müfredât*, 474.

⁸⁴ Yûsuf 12/18.

⁸⁵ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/96.

⁸⁶ Mehmet Emin Efe, *Abbasi Dönemine Kadar Arap Şiirinde Dini Temalar* (Ankara: İlahiyât Yayınları, 2019), 74.

Sabır, kişinin öfkelenğinde kendini tutması, bir musibete uğradığında ona katlanmasıdır.⁸⁷ Kim musibetlere sabrederse, Cenab-ı Hak ona er veya geç daha hayırlısını ihsan eder.⁸⁸ Çünkü Allah sabredip, başışlamanın yapılmaya değer hayırlı bir iş olduğunu bildirir.⁸⁹ Azim ve kararlılık sahibi her peygamber gibi bizim de aceleci davranmayıp, sabretmemiz gerektiğini söyler.⁹⁰

Aslında sabır ile bir olumsuzluğa katlanmak/tahammül arasında da ince bir çizgi vardır. Bir olumsuzluğa katlanmak, öfkesini yutup onu sineye çekmeyi sağlar iken, yapılan bir şiddete karşı sabır ise, kişinin ona gücü yettiği halde söz veya fiille karşılık vermede kendisini tutmasını/dizginlemesini sağlar. Burada öfkeyi yutup sineye çekmek söz konusu olmadığı için katlanmaya/tahammüle gerek

---

⁸⁷ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 2/706; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/438.

⁸⁸ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 19/80.

⁸⁹ Bk. eş- Şûrâ 42/43.

⁹⁰ Bk. el- Ahkâf 46/35.

kalmaz. Dolayısıyla yaşamdaki olumsuzluklara karşı sabretmek demek, kişiyi bu hususlardaki öfke ve kaygılardan alıkoymaktır.⁹¹

Sabrın mübalağa formu olan es-Sabûr/ الصَّبُور kelimesi; sabra gücü yeten anlamındadır.⁹²

Bu kelime Allah'ın sıfatlarından olup, isyankârları cezalandırmada acele etmemek anlamında yukarıda geçen "hilm" sözcüğü ile yakın anlam ilişkisi olan bir kelimedir.⁹³ Bu iki kelime arasındaki fark ise şudur: Suçlu kişi, Sabûr/الصَّبُور nitelemesinde kendini cezadan güvende hissetmediği halde, halîm/ الحَلِيم nitelemesinde kendini güvende hisseder.⁹⁴ Bu

⁹¹ Ebû Hilâl el- Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selîm (Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzi', Kahire, ts.), 201.

⁹² İsfahâni, *Müfredât*, 474.

⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/437; Ebû'l-Bekâ', Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cem fi'l-müstalihat ve'l-furûkul-lügaviyye*, thk. Adnan Derviş-Muammed el-Mısırî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1998), 560.

⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/437.

açıdan hilm sabrın daha ileri boyutudur denebilir.⁹⁵

Yüce Allah sabrı, sabırda yarışmayı, zorluklara karşı direnmeyi emreder.⁹⁶ Yakup ve Yusuf peygamberlerin yaşadıklarında da görüldüğü gibi sabır hayatın sıkıntı ve acılarına karşı rahatlamanın anahtarıdır.⁹⁷ Hz. Yakub'un yaşadıklarından dolayı dile getirdiği sabr-ı cemil'i Hz. Peygamber; kendisinde sızlanma ve şikâyet bulunmayan ve yaşadığı acıyı açığa vurup yaymayan sabır diye niteleler.⁹⁸

Takdir edilmiş olanın başa gelmesine karşı sabretmek zorunludur. Zulüm ve haksızlığa karşı sabır zorunluluğu yoktur. Hatta gücü varsa başkasına dokunan bu zararı hemen ortadan kaldırmak bir görevdir.⁹⁹

---

⁹⁵ Çağrı, "Sabır", *DİA*, 35/339.

⁹⁶ Âl-i İmrân 3/200.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/417.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/431.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 18/431.

“(Ey Resul!) Onlar için (inanmıyorlar ve çirkin davranışlar sergiliyorlar diye) üzme kendini! İleri sürdükleri asılsız iddialardan ötürü de canını sıkma (sen sadece üzerine düşen tebliğ görevini yap!)”¹⁰⁰ ayetinde de görüldüğü gibi Yüce Allah; Hz. Peygamber’i teselli eder ve onun bu durum karşısında sabırlı olmasını ister.¹⁰¹

“Girin o cehenneme, artık ister sabredip katlanın, isterse katlanmayın sizin için fark etmez, siz yalnızca yapmış olduğunuzun karşılığını görüyorsunuz”¹⁰² ayetinde görüldüğü gibi Dünyada sabır göstermenin hem dünyevi hem de uhrevi açıdan faydası olduğu, ancak Ahirette sabretmenin veya etmemenin bir farkının olmayacağı Kur’ân’da bildirilmektedir.¹⁰³

---

¹⁰⁰ en-Neml 27/70.

¹⁰¹ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 24/569.

¹⁰² et- Tûr 52/16.

¹⁰³ Râzî, *Mefâtihu ’l-gayb*, 28/205.

Kalplerin takva ile sınanmasından söz edilen Hucurât 49/3. ayetinden maksat, onların takva hususunda göstermiş oldukları sabırdır.¹⁰⁴

Sabır ile şükür arasında da sıkı bir ilişki vardır. Kur'ân'da bazı ayetlerin sonunda birkaç kez geçen; *“Muhakkak ki bunda her sabır ve şükür sahibi için ibretler (âyât) vardır.”*¹⁰⁵ Cümlesini Katâde şöyle açıklar: “Kul kendisine nimet verildiğinde şükreder, sınanıldığında ise sabreder.”¹⁰⁶ İnsanların birbiriyle sınanması birbirlerine karşı sabredip etmeyeceklerinin ortaya çıkarılması içindir.¹⁰⁷

Sabır üç türdür: Eziyet ve musibetlere karşı sabır, iman üzere sebat etme konusunda sabır, Allah'a itaat etmek ve ona isyan etmemek

---

¹⁰⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/355.

¹⁰⁵ Bk. İbrahim 14/5; Lokman 31/31; Sebe' 34/19; eş-Şûrâ 42/33

¹⁰⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 13/598; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 3/122.

¹⁰⁷ el- Furkân 25/20.

konusunda sabır.¹⁰⁸ Kolayca kıskırtılmaya müsait, sabır ve tahammülden uzak tutum cahilce bir tutum olarak nitelenir.¹⁰⁹ Bu bağlamda inkârcıların inanmamakta direnmelerine çok üzülop sabırsızlanan Hz. Peygamber şu şekilde uyarılmaktadır:

“Onların sözlerinin seni üzdüğünü biliyoruz. Aslında onların yalanladığı sen değilsin. Bu zalimlerin inkâr ettiği, aslında Allah'ın mesajlarıdır. Gerçek şu ki, senden önce de peygamberler yalanlanmıştır; ama onlar, bizden yardım gelinceye kadar bütün düzmece ithamlara ve kendilerine yapılan bütün eziyetlere sabırla katlandılar. Çünkü hiç bir güç, Allah'ın vaadettiği sözlerini değiştiremez. Hem, andolsun ki o peygamberlerin haberlerinden bazı bölümler de sana gelmiştir. Eğer gerçekleri inkâr edenlerin, sana sırtlarını dönmeleri, seni sıkıntıya sokuyorsa ve o

---

¹⁰⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, 4/258; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 9/310.

¹⁰⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 58.

nedenle onlara daha ikna edici bir mesaj getirmek için yer altına bir tünel veyahut merdivenle göğe yükselebilecek durumda isen öyle yap ama unutma ki, Allah dileseydi, onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi. O halde (bu gerçeği gözardı edip, onların gereksiz tekliflerine uyarak) sakın cahillerden olma!”¹¹⁰

1.2.4. **Birr/** البرّ

Birr; makbul/sevap olan, isyanın zıddı olan itaat, günah olmayan, doğruluk ve takvaya uygun erdemli davranışlardır. İnfak gibi Allah’a yaklaştıran eylemler “birr” kapsamında görülür. Kişinin ihanet etmeden verdiği söze bağlı kalması da “birr” sözcüğüyle ifade edilir. Hiçbir günah karıştırılmadan yapılan hac, güzel söz, fakiri doyurmak, şüphe ve yalan-dolanın olmadığı alışveriş gibi dua ve makbul olan şeyler için “mebrûr” sözcüğü kullanılır.¹¹¹

---

¹¹⁰ el- En’âm 6/33-35.

¹¹¹ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 2/588; İbn Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 1/177; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/51-54; Ebû'l-Bekâ', Eyyub b.

Birr dünya ve ahiretin en iyisidir. Dünyanın en iyisi Allah'ın kuluna hidayet, lütuf ve sâlih amelleri nasip kılmasıdır. Ahiretin hayrı ise cennete ve oradaki sonsuz nimetlere kavuşmaktır.¹¹² Kısacası 'birr'; Allah'ın açıkça bildirdiği ve mü'minlerin de ona uydukları ve Allah'a yaklaştıran her hayırlı işi kapsar.¹¹³ Dolayısıyla İslâm şeriatının 'birr' ekseninde etrafında döndüğü söylenebilir.¹¹⁴

*“Yalnız O'dur gerçekten iyilik eden ve gerçek rahmet kaynağı!”*¹¹⁵ ayetinde de görüldüğü gibi Allah'ın lütfuyla, şefkatiyle kullarına davranması O'nun isim/sıfatı sayılan “Berr” sözcüğüyle ifade edilir. Bunun çoğulu olan “ebrâr” sözcüğü çocuklarına iyi davranan

Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cem fi'l-müstalihat ve'l-furûkul-lügaviyye*, thk. Adnan Derviş-Muammed el-Mısrî (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1998), 231; Zebîdî, *Tâcü'l-'ârûs* 10/151-155.

¹¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/529; Zebîdî, *Tâcü'l-'ârûs* 10/151.

¹¹³ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/357; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/213; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, 1/121.

¹¹⁴ İbn 'Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 4/5.

¹¹⁵ et-Tûr 52/28.

ebeveyn ve ebeveyne iyi davranan çocukların niteliğidir.¹¹⁶ Bu ayette (Tûr 52/28) geçen “berr” sözcüğü Allah’a nispet edilince bol lütuf ve kerem sahibi, kula nispet edilince kulun rabbine itaati kast edilir.¹¹⁷ Allah’ın bu lütuf ve keremi ise bütün varlıkları kapsar niteliktedir.¹¹⁸ Melekleri nitelerken aynı kökten gelen berrun/ بَرُّ un çoğulu berere/بَرِّرٍ sözcüğü kullanılır¹¹⁹. Bu da ebrâr sözcüğünden daha belîğ olduğu için meleklerle tahsis edilmiştir.¹²⁰ Allah’ın Latîf ismi de iki şeye isimdir ki onlardan biri; ‘berr/her türlü iyilik, ‘atf/şefkat ve merhamettir. Diğeri ise küçük-büyük/gizli-açık her şeyi bilmesidir.¹²¹

---

¹¹⁶ İbn Faris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, 1/178; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/52-53.

¹¹⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 114

¹¹⁸ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdi'l-mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l Kitabi'l-‘Arabî, 1422), 4/179.

¹¹⁹ Bk. Abese 80/16.

¹²⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 114-115.

¹²¹ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 6/290.

Birr'in asıl anlamı genişliktir. Denizin/bahr karşıtı olan karaya “berr” denilmesi de buradan gelir. Bu bağlamda ana-babaya iyilikte genişlik, sıla-i rahîm, barış hali ve sosyal ilişkilerin en güzel şekilde devam ettirilmesi “berr” sözcüğüyle ifade edilir.¹²² Kendisine takva, arınmışlık ve kalp yumuşaklığının bahşedildiği Hz. Zekeriya'nın ana-babasına karşı hürmetkâr oluşu ayette “berr” sözcüğüyle ifade edilmektedir.¹²³ Yine benzer bir durum Hz. İsa'nın; “*Ve neredede bulunursam bulunayım beni kutlu ve erdemli kıldı; yaşadığım sürece bana salâtı, arınmak için vermeyi emretti; Ve Beni anneme saygılı ve iyilik edici kılmış (berr) ve beni bir zorba, isyankâr yapmamıştır.*”¹²⁴ Şeklinde dile getirmiş olduğu sözlerde görölmektedir.

Birr kelimesinin mekkî dönmede nazil olan ayetlerde değil de medenî ayetlerde

---

¹²² Zebîdî, *Tâcü'l-ârûs* 10/151-152.

¹²³ bk. Meryem 19/13-14.

¹²⁴ Meryem 19/31-32.

geçmesi inanç alt yapısının oluşmasıyla birlikte, amelî ve ahlâkî boyuta geçişin bir göstergesidir.¹²⁵ Nitekim Müslümanların güçlü oldukları Medine döneminde bile *“İnanc(ınız)dan dolayı size karşı savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan sürmeyen (inkarcılara) gelince, Allah onlara nezaketle (teberrû) ve adaletle davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adil davrananları sever.”*¹²⁶ Şeklinde barış, nezaket ve adaletle muamelenin emredilmesi oldukça dikkate değerdir.¹²⁷ Burada “birr” ile adalet/kıst arasında sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu iki kelime hemen hemen anlamdaş bir görünüme sahiptirler. Ancak “birr” bütün erdemli davranışları kapsayan bir isim iken, “kıst” hukuki bir terim olarak kullanılmasına bağlı

---

¹²⁵ Mesut Okumuş, “Kur'an'da 'Birr' kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz” *Dinî Araştırmalar*, (Eylül-Aralık 5/14 (2002)), 107.

¹²⁶ el-Mümtehine 60/8.

¹²⁷ İhsan Aktaş Meâlî, <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=60&ayet=8>. Erişim: 15.11.2024.

olarak bu hususta “birr” sözcüğünden daha sınırlı bir kullanıma sahiptir.¹²⁸ Taberî bu ayetin; Hz. Ebubekir’in kızı Esmâ’nın Mekke’de kalan müşrik annesinin, kendisini ziyaret için geldiğinde kabul etmemesi üzerine nâzil olduğu ile ilgili rivayete ve diğer rivayetlere yer verdikten sonra; hangi din, inanç, mezhep ve etnik kökene mensup olursa olsun saldırganlık yapmadığı ve saldırgan bir tutum izlemediği sürece her toplumla uluslararası ilişkilerde barış ve nezaket esasına dayalı ilişkiler kurmanın gerekliliğini savunan görüşün bu konuda en isabetli görüş olduğunu belirtir. Ayrıca bu hüküm şunu kapsar bunu kapsamaz veya bu ayet mensûhtur şeklindeki görüşlerin hiçbir anlamının olmadığını söyler.¹²⁹ Bu ayet, aradaki inanç bağı ve sadakat kesintiye uğramış olsa bile, müşriklerle

---

¹²⁸ İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 276.

¹²⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 22/571-573.

Müslümanlar arasında iyiliğin caiz olduğuna işaret etmektedir.¹³⁰

“Gerçek erdemlilik, yüzünüzü doğuya veya batıya çevirmeniz ile ilgili değildir; ama gerçek erdem sahibi, Allah’a, Ahiret Günü’ne, meleklerle, vahye ve Peygamberlere inanan, servetini -kendisi için ne kadar kıymetli olsa da- akrabasına, yetimlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara, (yardım) isteyenlere ve insanları kölelikten kurtarmaya harcayan; namazında devamlı ve dikkatli olan ve arındırıcı (malî) yükümlülüğünü ifa eden kişidir; ve (gerçek erdem sahipleri) söz verdiklerinde sözlerini tutan, felaket, zorluk ve sıkıntı anlarında sabredenlerdir: İşte onlardır sadakatlerini gösterenler ve işte onlardır Allah’a karşı sorumluluklarının bilincinde olanlar.”¹³¹

Ayetinde geçen “birr” sözcüğü sadece namaz kılmaktan ibaret olmayıp Ragıb el-İsfahânî’nin

---

¹³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 29/521.

¹³¹ el-Bakara 2/177.

(ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) de ifadesiyle hem itikadî hem de amelî boyutu kapsayan tüm iyi amellerdir.¹³² Bu ayette sıralananlara baktığımızda “birr” sözcüğünün iman, takva, sâlih amel, infak ve ahlâka uygun erdemli yaşam ile sıkı sıkıya ilişkili olduğu kolaylıkla görülecektir.¹³³ Birr kapsamında görülen bu erdemli davranışlar Müslümanlıkta pratiğe dönüşmüştür. Bu ayette melekler ve peygamberlerin bir kısmına inanmayarak söz konusu iyi eylemleri pratiğe dönüştürmeyen Ehl-i Kitab’a; ve Ahirete, peygamberlere ve kitaplara inanmayıp, yetim malı yiyen, namaz kılmayan ev zekat vermeyen müşriklere bir iğneleme vardır.¹³⁴

‘Birr’ ve ‘takva’ sözcüklerinin bir arada geldiği başka bir ayette şöyle buyrulmaktadır:

¹³² İsfahânî, *Müfredât*, 114.

¹³³ İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 273-274; Okumuş, , “Kur’an’da ‘Birr’ kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz” 106-110.

¹³⁴ İbn ‘Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr*, 2/132.

“Ey iman edenler! Allah'ın (ibadet için) koyduğu sembollere, (savaşmanın yasak olduğu haram) ay'a, süslenmiş kurbanlıklara ve Rablerinin lütuf ve rızasını isteyerek Mescid-i Haram'a yönelenlere karşı saygısızlık etmeyin! (Hac farızasını bitirip) ihramdan çıktıktan sonra avlanabilirsiniz. (Daha önce) sizi Mescid-i Haram'dan alıkoyanlara karşı öfkeniz saldırganlık yapmanıza yol açmasın! Erdemli olmak (birr) ve sorumluluk bilinci taşımak (takvâ) konusunda yardımlaşınız ama günah işleme ve düşmanlık etme konusunda yardımlaşmayınız. Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olunuz. Muhakkak ki Allah, azabı şiddetli olandır.”¹³⁵ Ayetinde geçen ‘birr’ sözcüğünden maksat emredilen şeyin yapılmasıdır. Hemen ardından gelen ‘takva’ sözcüğünden maksat ise yasaklanana şeyi terk etmektir.¹³⁶ Bunlar (birr ve takva) yazılışta iki

---

¹³⁵ el-Mâide 5/2.

¹³⁶ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 3/445; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 1/509.

farklı kelime olsalar bile gerçek maksatta birdirler.¹³⁷ Her takva ‘birr’ dir; her ‘birr’ de takvadır. Bu iki kelimenin peş peşe gelmeleri mübalağa yoluyla bu işin önemine vurgu yapmaktır. Her iki kelime de birbirinin yerine kullanılabilir. Şu kadarı var ki, ‘birr’ yapılması gerekli erdemli davranışları kapsarken, takva bu davranışların özenle yerine getirilmesini ifade eder.¹³⁸ Yani iyiliği ortaya koyma ve kötülüğü ortadan kaldırma konusunda yardımlaşmanın/işbirliği yapmanın önemini belirtmektir.¹³⁹ İyilik konusunda yapılan bu işbirliği aynı zamanda kişiyi iyilik yapma hususunda motive eder. Kişi böylece düşman bile olsa yardım isteyene yardım etmekten çekinmez. Tıpkı ayette; daha önce Mescid-i Haram’dan alıkoyanların Mescid-i Haram’a yönelmeleri durumunda daha önceki birikmiş

---

¹³⁷ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 6/138; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/47.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/47.

¹³⁹ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 15/225.

öfkenin etkisiyle saldırılmamasının emredilmesi gibi. Ayetteki bağlamdan da anlaşıldığı gibi 'birr' kapsamında görülen hac ve takva konusunda yardımlaşmak emrediliyor. Düşmana karşı sergilenen bu olumlu tutum kim bilir belki de onların İslâm'a daha çok yaklaşmalarını sağlayacaktır.¹⁴⁰

Takva kendi başına kullanıldığında bütün hayırlara yönelik olmayı ifade eder. Birr ve i'tâ/bahşetmek gibi sözcükler ile birlikte kullanıldığında bütün haramlardan koruma anlamına dönüşür.¹⁴¹

*“Kim (elinde bulunandan ihtiyaç sahibine) verir, Allah'a karşı gelmekten sakınırsa..”*¹⁴² ayetinde görüldüğü gibi 'birr' övülmüş olan her hayırlı işi yapmak, 'takva' ise

---

¹⁴⁰ İbn 'Âşûr, *Tefsîru 't-tahrîr ve't-tenvîr*, 6/87.

¹⁴¹ Mâturîdî, *Tefsîru 'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 10/543.

¹⁴² el-Leyl 92/5.

yerilmiş/kınanmış olan her işi yapmaktan sakınmaktır.¹⁴³

‘Birr’ sözcüğünün takva sözcüğü eşliğinde geldiği; *“Evlere arka taraflarından girmeniz erdemlilik (el-birr) değildir. Erdem sahibi olmak, ancak, sorumluluk bilincine (takva) sahip olmaktır. Öyleyse evlere kapılarından girin ve Allah’a karşı sorumluluk bilincinde olun ki, mutluluğa eresiniz.”*¹⁴⁴ Ayetinde ise ‘birr’; cahiliyeden kalan yaşam tarzını terk edip Yüce Allah’ın emrine karşı gelmekten sakınmaktır.¹⁴⁵

Birr; ism/günah sayılmayan her hayrın ismidir. Böylece ism/günah olmayan yani hayır olan her şeyi yapmak gerekir.

Takva ise; udvan yani her türlü kötülüğe ve düşmanlığa son vermektir. Buradaki

---

¹⁴³ Mâturîdî, *Tefsîru’l-Mâturîdî/Te’vilâtu Ehli’Sünne*, 10/543.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/189.

¹⁴⁵ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/263.

'udvân'dan maksat Allah'ın koyduğu sınırları aşmaktır.¹⁴⁶

'Birr' ve 'infak' sözcüklerinin bir arada geldiği bir ayette ise şöyle buyurulmaktadır: *"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe/Allah için ayırıp harcamadıkça erdeme [birr] eremezsiniz. Bir şeyden ne ayırıp harcarsanız Allah onu en iyi bilendir."*¹⁴⁷

Sonuç itibariyle "birr" kelimesinin türevleriyle birlikte inanç ve amel boyutu olan çok sayıda erdemli davranışı kapsamına olan geniş bir yelpazeye sahip olduğu söylenebilir.

1.2.5. Hevn/Vakâr/Sekîne

Hevn/ هَوْنٌ kelimesi heyvin/ الْهَيْئُ kelimesinin mastarı olup aşağılık, alçak, değeri olmayan önemsiz şey, Vakâr, sessiz ve sakinlik anlamındadır.¹⁴⁸ Kelimenin kolaylık,

---

¹⁴⁶ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 3/443-444.

¹⁴⁷ Âl-i İmrân 3/92.

¹⁴⁸ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 4/92; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/439;

hafiflik,¹⁴⁹ nezaket, uysallık ve yumuşaklık anlamı da vardır.¹⁵⁰ Görüldüğü gibi bu sözcük olumlu ve olumsuz her iki anlamda da kullanılmaktadır. Kur’ân’da da “*Rahmân’ın kulları, yeryüzünde hevî/Vakâr ve tevazu ile yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” der (geçer)ler.*”¹⁵¹ Ayeti bu kelimenin olumlu yönüne; Allah hakkında gerçek dışı söz söyleyen ve onun mesajlarına kaşı büyüklük taslayanlar için الْيَوْمَ أَهْوَنَ عَذَابَ تُجْرُونَ “Bugün zillet azabıyla cezalandırılacaksınız.”¹⁵² Tehdidi ise kelimenin olumsuz yönüne dikkat çeker.¹⁵³

Ayette yürüyüşün ‘hevî’ ile nitelenmesi; büyüklüğünden dolayı Allah’a karşı alçak gönüllü olmayı, şiddet yanlısı

¹⁴⁹ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, 6/2218.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/439; Zebîdî, *Tâcü'l-'ârûs* 36/291.

¹⁵¹ el-Furkân 25/63.

¹⁵² el-En’âm 6/93.

¹⁵³ İsfahânî, *Müfredât*, 848-849.

olmamayı, büyüklenmemeyi ve zorbalık taslamamayı ifade eder. Bütün bunlar Allah'ın seçmiş olduğu has kullarının özelliğidir. Bu seçime bağlı olarak onlar ayette tıpkı 'beytullah/Allah'ın evi', 'naketullah/Allah'ın devesi' sözcüklerinde olduğu gibi 'ibadullah' şeklinde Allah'ın ismine izafe edildiler. Onlar cahillere karşı cahilce hareket etmeyip hilm/sükûn ile karşılık verdiler.¹⁵⁴ Bu ayette aynı zamanda “*Rahmân'ın kulları, yeryüzünde hevni/Vakâr ve tevazu ile yürüyen kimselerdir*” cümlesiyle; insanları rahatsız etmemek ve “*Cahiller onlara laf attıkları zaman, “selâm!” der (geçer)ler*” cümlesiyle de incitici tutumlara karşı tahammül/katlanmak şeklindeki iki olumlu tavra vurgu vardır.¹⁵⁵

Akla ve mantığa uygun onurlu bir duruş sahibi olmayı övgüyle anlatan bu ayeti mensûh sayanlara karşı bazı müfessirler; savaşın

---

¹⁵⁴ Vâhidî, *et-Tefsîru 'l-basît*, 16/573-574.

¹⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu 'l-gayb*, 24/481.

emredildiği seyf/kılıç ayetiyle çelişmeyen bu ayeti mensûh saymak için yeterli bir sebep yoktur görüşünü ileri sürerler.¹⁵⁶ Hz. Peygamber'in sevgide ölçülü olunması gerektiğini belirten

أَحِبِّ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا¹⁵⁷ sözcüğü olumlu anlamıyla kullanılmıştır.¹⁵⁸ Yukarıda kelimenin olumlu anlamının geçtiği Furkân 25/63 ayetinde de ölçülü yürümekten bahsediliyor. Haddini bilmeyip ölçüyü aşanlar ise cahiller diye niteleniyor.

Ayetteki selâmdan kasıt cahillerin sataşmalarına aldırmayıp onlardan ayrı s-
durmaktır. Yoksa onlara Allah'ın selamını vermek değildir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/291; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/481; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 4/130.

¹⁵⁷ Tirmizî, "el-Birr ve's-Sıla", 60 (No. 1997)

¹⁵⁸ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 4/92; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/438-439.

¹⁵⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/481.

Hevn kelimesi ile anlam ilişkisi olan “Vakâr / وَفَرٌ” sözcüğü de sessizlik, etrafın sessizliği, sakinliği ve halim/ağır başlı olmayı ifade eder.¹⁶⁰ Bunda aynı zamanda öfkeye karşı bir umursamazlık göze çarpar. Bu yüzden Allah böyle bir sıfatla nitelenemez.¹⁶¹ Kelimenin bu sessizlik/ağırbaşlılık anlamı Hz. Peygamber'in hanımlarına hitap bağlamında Kur'ân'da şöyle geçer: (*.....Ey Peygamber hanımları!...*) *Evlerinizde sessizce oturun*”¹⁶²

Vakâr; azamet/büyüklik, tevkîr ise ta'zim/saygınlık göstermek, saygıyla anmak anlamına gelir.¹⁶³ Vakâr; ta'zim, saygınlık ve şeref anlamında kullanılmış olsa da bunda değişkenlik söz konusu olduğu için Allah'ı onunla nitelemek uygun düşmez.¹⁶⁴ Bu yüzden

---

¹⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 880; Zebîdî, *Tâcü'l-ârûs*, 14/376; Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 202; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/290.

¹⁶¹ Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 202.

¹⁶² el-Ahzâb 33/32-33.

¹⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/653; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/303.

¹⁶⁴ Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 203.

genelde; مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ayeti genelde “*Size ne oluyor ki Allah’ın büyüklüğünü (Vakâr) kabul etmiyorsunuz*”¹⁶⁵ şeklinde çevrilmiştir.¹⁶⁶ Oysa bazı müfessirlerin de ayetle ilgili açıklamaları bağlamında¹⁶⁷ bu ayet; “*Siz niçin Allah’ın sizi (sevap yurdunda) yücelteceği bir konumu umar halde değilsiniz. Size ne oluyor?*”¹⁶⁸ şeklinde çevrilebilir. İzmirli İsmail Hakkı, (ö. 1946) Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952) ve Hasan Basri Çantay (ö. 1964) gibi cumhuriyetin ilk yıllarında yazılan meâllerin de buna yakın bir anlama dikkat çektikleri görülmektedir:

“*Size ne oluyor ki Allah’ın size vakârlı kılmasını ümit etmiyorsunuz. (Yâni iman ederek Allah yanında vakârlı olmanızı emel*

¹⁶⁵ Nûh 71/13.

¹⁶⁶ Ayetin bu şekilde ve buna yakın çevirileri için bk. Salih Akdemir, 570; *Kur’an Yolu Meâli*, Esed, Külünkoğlu, 570, TDV 570, Ağırakça-Eryasoy, 572; Feyizli, 590; Yakıt, 649; Erhan Aktaş,

¹⁶⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/617; Nîsâburî, *Garâibü'l-Kur’ân ve regâibü'l-Furkân*, 1/355.

¹⁶⁸ Nûh 71/13.

edinmiyorsunuz. Yahut Allah'ın azametine itikat etmiyorsunuz.)”¹⁶⁹

“*Size ne oluyor ki, Allah'tan şanlı ve kârlı olmayı ummuyorsunuz*”¹⁷⁰

“*Ne oluyor size ki Allah'ın, sizi bir vekâr (ve şeref sahibi yapmasını) emel edinmezsiniz.*”¹⁷¹

Vakâr kelimesinin farklı bir formunun geçtiği başka bir ayette ise şöyle buyrulur: “*(Ey insanlar! Siz de) Allah'a ve elçisine inanasınız, (Allah'ın dinine) destek veresiniz, O'na saygı gösteresiniz (tuvekkirûhu) ve sabah akşam O'nu tesbih edesiniz (diye Peygamber'i gönderdik.)*”¹⁷²

---

¹⁶⁹ İsmail Hakkı İzmirli, *Ma'ani-i Kur'ân/ Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı* (İstanbul: Eren Yayınları, ts.), 572, dipnot: 1.

¹⁷⁰ Ömer Rıza Doğrul, *Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsir-i Şerifi/Tanrı Buyruğu*, (İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş.1955), 2/882-883.

¹⁷¹ Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1988), 3/1095.

¹⁷² el-Fetih 48/9.

Sekîne; uysal, ağırbaşlı ve halim/selim olma halidir.¹⁷³ Rahmet, vakâr,¹⁷⁴ ağırbaşlılık ve kararlılık,¹⁷⁵ ruhun ve kalbin rahatlığı,¹⁷⁶ Allah'ın kuluna bir huzur, güven sükûn bahşetmesi,¹⁷⁷ başa gelen musibetlere katlanmayı kolaylaştıran sabır,¹⁷⁸ kişiyi şehvetlere meyletmekten alıkoyan ve korkudan emin kılan akla sekine denir.¹⁷⁹ Sekine korku ve öfke anında telaş yapmayı sükûnet içinde kalmaktır. Bu açıdan sekine ile vakâr/saygınlık arasında yakın anlamlılık vardır. Ancak Sekîne'de saygınlık olabilir de olmayabilir de. Vakâr ise mutlaka saygınlık eşliğinde olur.¹⁸⁰

Sekîne aynı zamanda Allah'ın Musa, Harun ve daha sonraki peygamberlere indirmiş

¹⁷³ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 5/313; ; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/213.

¹⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/471.

¹⁷⁵ Ebû Hayyân, *Tefsîri'l-bahri'l-muhît*, 2/579.

¹⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/265.

¹⁷⁷ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 4/325.

¹⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/265.

¹⁷⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 417.

¹⁸⁰ Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 202.

olduğu kitaplarda bahsetmiş olduğu müjdelerdir.¹⁸¹ Bunların en önde geleni de; “*Kalpler gerçekten de ancak Allah’ı anarak huzura erişir.*”¹⁸² Ayetinde işaret edilen, yaratıcıya dost olmakla ve imanla güvene kavuşmuş huzur dolu kalptir.¹⁸³ Mâturîdî “sekîne” ile ilgili ileri sürülen görüşlere yer verdikten sonra biz; “sekîne’nin gönüllere huzur ve güven veren anlamından başka bir anlamını bilmiyoruz” açıklamasını yapar.¹⁸⁴

Kur’ân’da Hz. Peygamber’e ve inananlara indirilmiş olan sekîne¹⁸⁵ şöyle açıklanmaktadır: “*İnkâra sapsmış olanlar o zaman kalplerini o gurura, Câhiliye dönemine ait büyülenme duygusuna (“hamiyyete’l-câhiliyye”) kaptırmışlardı, Allah da resulünün ve müminlerin gönüllerine huzur ve güven*

---

¹⁸¹ Nîsâburî, *Garâibü’l-Kur’ân*, 1/668; Ebû Hayyân, *Tefsirü’l-bahri’l-muhît*, 2/582.

¹⁸² Er-Ra’d 13/28.

¹⁸³ Nîsâburî, *Garâibü’l-Kur’ân*, 1/668.

¹⁸⁴ Mâturîdî, *Tefsîru’l-Mâturîdî/Te’vilâtu Ehli’Sünne*, 2/225.

¹⁸⁵ et-Tevbe 9/26.

duygusu verdi, onları takvâ sözüne bağlı kıldı. Zaten onlar bu sözü hak etmişlerdi, onlar buna lâyıktı. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹⁸⁶

Bu ayette Hz. Peygamber’in sekînesi; yanında bulunan Müslümanların sükuneti ve zafere olan güvenleridir. Mü'minlerin sekinesi ise, panik ve korkunun ardından özgüven, kararlılık ve cesaret kazanmalarıdır.”¹⁸⁷ Ayetin devamında onların görünmeyen manevi güçlerle/meleklerle desteklendiklerine işaret edilmesi de bunu göstermektedir.

1.2.6. Merhamet, Lîn, Rıfk

Merhamet, rahm ve rahmet hepsi aynı anlama gelmektedir. Her üçünde de acımak, bağışlamak anlamı vardır. Merhamete muhtaç olanlara acıyıp lütufta bulunmak rahmettir.¹⁸⁸

---

¹⁸⁶ el-Fetih 48/26.

¹⁸⁷ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/158.

¹⁸⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 347; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi ilmi'l-Vûcuhi ve'n-Nezâir*, thk. Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râdî (Beyrut: Mûessesetü'r-Risâle, 1404/1984), 331.

Rahmet bazen salt acımak, incelik, yufka yüreklilik anlamında, bazen de bunlardan soyutlanmış olarak ihsân anlamında kullanılır. رَحِمَ اللهُ فلانا örneğinde olduğu gibi rahmetin öznesi Allah ise, bundan incelik/acıma anlamı kast edilmeyip sadece ihsân anlamı kast edilir. Buna bağlı olarak Allah'ın rahmet etmesi; ihsan/nimet bahşetme, lütfetme şeklinde olurken; İnsanoğlunun rahmeti ise incelik, yufka yüreklilik ve acıma şeklinde olur. Burada Allah'ın ihsanı kendine ayırdığı ve kendisine özgü kıldığı görülmektedir.¹⁸⁹

Kur'ân insanların iman etmelerine ve hidayete ermelerine sebep olduğu için birçok ayette hidayet ve rahmet kaynağı diye nitelenir. İnsanları birbirlerine karşı merhametli olması terâhum formuyla ifade edilir.¹⁹⁰

---

¹⁸⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 347.

¹⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/230.

İbnu'l Cevzî (ö. 597/1201) Kur'ân'da rahmetin on altı yönünü, ilgili ayetleri de vererek şöyle sıralamıştır:

1. Cennet: (Bakara 2/218; Âl-i İmrân 3/107; Nisâ 4/175; İsrâ 17/57; Ankebût 29/23; Câsiye 45/37)

2. İslâm: (Bakara 2/105; İnsan 76/131)

3. İman: (Hûd 11/63)

4. Nübuvvet: (Zuhruf 43/32)

5. Kur'ân: (Yûnus 10/58; İsrâ 17/82)

6. Yağmur: (A'râf 7/57; Rûm 30/50)

7. Rızık:

8. Nimet: (Nisâ 4/83; Kehf 18/65)

9. Afiyet: (Zümer 39/38)

10. Nasr/Yardım: (Ahzab 33/17)

11. Minnet: (Kasas 28/46)

12. Rikkat: (Hadid 57/27)

13. Mağfiret: (En'âm 6/12)

14. Sa‘at (سَعَةً) /Bolluk-Genişlik:
(Bakara 2/178)

15. Mevedde/Sevgi-Muhabbet: (Fetih
48/29)

16. İsmet/Günahsızlık: (Yusuf 12/53)¹⁹¹

*“Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar Ahiret mutluluğuna erenlerdir.”*¹⁹²

Ayetlerinde görüldüğü gibi insanların birbirlerine zayıfa karşı şefkat ve merhamet göstermeyi tavsiye etmeleri istenir.¹⁹³ Bunu yapanlar da Allah’ın merhametine nail olurlar.¹⁹⁴

Kur’ân’da bir kişiye nübüvvet görevinin verilmesi de bir rahmet olarak sayılmaktadır. İnananlara Rablerinden bir hayır indirilmesini

---

¹⁹¹ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi ilmi'l-Vücuhi ve'n-Nezâir*, 331-332.

¹⁹² el-Beled 90/17-18.

¹⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/230.

¹⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/757.

istemeyen ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine karşı çıkan Ehl-i kitaptan gruplara ve müşriklere; “*Oysa Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. O, sınırsız [azîm] lütuf [fazl] sahibidir.*”¹⁹⁵ şeklinde cevap verilmiştir. Bu ayette geçen “hayır” kelimesinden maksat vahiy, fazl/büyük lütuf kelimesinden maksat ise nübüvvet/peygamberliktir.¹⁹⁶ Onların bu şekildeki davranışları hasetlerinden kaynaklanmaktadır. Allah onların bu kıskançlıklarının Hz. Peygamber'e ve inananlara verilmiş olan nimetleri yok edemeyeceğini açıkça bildirmektedir.¹⁹⁷

Başka bir ayette de Kur'ân'ın Hz. Muhammed'e değil de daha üstün statülü birine inmesi gerektiğini savunan inkârcılara; “*Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı*

¹⁹⁵ el-Bakara 2/105.

¹⁹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/175; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/99.

¹⁹⁷ Râzî, *Meîâtîhu'l-gayb*, 3/636; Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-Furkân*, 1/355.

düştümü?”¹⁹⁸ şeklinde cevap verilmektedir. İnkârcılara cevap bağlamında gelen bu ayetteki “rahmet” sözcüğünden maksadın “nübüvvet/peygamberlik” olduğu hususunda müfessirlerin görüş birliği vardır.¹⁹⁹ Ayetin devamında Allah’ın onların dünya hayatındaki geçimlerini aralarında paylaştırdığını ve onların buna bile güç yetiremedikleri halde, nasıl olur da; “*Bu Kur’ân iki şehirden birinin en büyük, en ileri gelen adamına indirilseydi ya!*” sözüyle olayları çarpıtarak, peygamberliğin Hz. Muhammed’e verilmiş olmasını sorgularlar?²⁰⁰ Burada onların İnsanlığın en üst mertebesi olan peygamberlik meselesinde karar verici bir merci olduklarını düşünmelerinin tutarsızlığı ortaya konmaktadır.²⁰¹ Ayrıca onların bir insanın şerefli oluşunu onun çok malı olmasına

---

¹⁹⁸ Bk. Zuhruf 43/31-32.

¹⁹⁹ Vâhidî, *et-Tefsîru ’l-basît*, 20/34.

²⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/247.

²⁰¹ Beydâvî, *Envâru ’t-tenzîl*, 5/90.

ve prestijine bağlamış olmalarındaki tutarsızlıktır.²⁰²

Hz. Peygamber risalet göreviyle geldiğinde Araplar nasıl oluyor da Allah bir melek değil de bir beşeri peygamber olarak gönderir diyerek itiraz ettiler. Bunlara cevaben gelen; *“Senden önce de şehir halkı içinden seçip kendilerine vahyettiğimiz kişilerden başkasını peygamber göndermedik.”*²⁰³ *“Kendi içlerinden birine vahyetmemiz insanların tuhafına mı gitti?”*²⁰⁴ gibi ayetlerin inmesiyle onlar risaletin bölge halklarından birine verilebileceğini duyduklarında bu sefer; *“Bu Kur'ân iki şehirden birinin en büyük, en ileri gelen adamına indirilseydi ya!”* şeklinde bir itirazda bulundular. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle buyurdu: *“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz*

---

²⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 27/630.

²⁰³ Yûsuf 12/109.

²⁰⁴ Yûnus 10/2.

paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık.”²⁰⁵ Böylece onlara Allah'ın dilediği kişiyi peygamber olarak seçeceği mesajı verilmiş oldu.²⁰⁶

Rahmân ve Rahîm sıfatlarından Rahman kelimesi sadece Cenab-ı Hakk için kullanılır, zira O'ndan başkası için kullanılması geçerli değildir. Rahîm ise merhameti bol anlamında Allah'tan başka kişiler için de kullanılabilir. Hz. Peygamber'in nitelendiği; “*Andolsun ki, size kendi içinizden gayet izzetli bir resul geldi. Zorlanmanız ve sıkıntıya düşmeniz ona ağır gelir. O size son derece düşkündür, inananlara karşı raûf/şefkatli ve rahîm/merhametlidir.*”²⁰⁷ ayetinde bu kelimenin Hz. Peygamber için kullanıldığını görüyoruz.²⁰⁸ Hatta İbn Abbas'ın ifadesiyle

---

²⁰⁵ ez-Zuhruf 43/32.

²⁰⁶ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 4/410.

²⁰⁷ et-Tevbe 9/128.

²⁰⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 347.

Allah bu ayette peygamberini her iki ismiyle (*raûf/rahîm*) isimlendirmektedir.²⁰⁹ Bunun onun dışında hiçbir peygamberi için yapmamıştır.²¹⁰ Birçok ayette olduğu gibi bu ayette de geçen ve rahîm sıfatına eşlik eden raûf niteliği rahmetin daha ileri boyutudur.²¹¹ Burada Hz. Peygamber'in *raûf* olma niteliği bir diğer ifadeyle rıfk/nezaket ile muamele etmesidir. Onun re'feti mü'minlere özgü iken rahmeti bütün âlemlerdir.²¹² Nitekim ayette de; “(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²¹³ diye buyurulmaktadır.

²⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 2/313; Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 3/551.

²¹⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/302.

²¹¹ Ebû 'Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/59, 270; Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 196; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, 2/313; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3/541.

²¹² Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 3/552.

²¹³ el-Enbiyâ 21/107.

Allah'ın *raûf/rahîm* isimlerinin birlikte geçtiği ayetlerde²¹⁴ her iki sözcük de mübalağa formunda gelmiştir. Ayetteki re'fetten kasıt zararı gidermek, rahmetten kasıt ise fayda sağlamaktır.²¹⁵ Ya da raûf; önceki rahmet, rahîm ise ardından onu izleyen rahmettir.²¹⁶ Başka bir görüşe göre; Allah itaat edenlere karşı raûf'dur. Günahkârlara karşı da rahîm'dir.²¹⁷

Bazı ayetlerde ifade edilen Allah'ın kullarına karşı raûf oluşu²¹⁸ ise; onların en küçük bir ameline karşı bile sonsuz bir ödülü vermesidir. Herkesi gücünün yettiğinden sorumlu tutmasıdır. Yıllarca küfürde ısrar eden bir kişinin bir anlık tevbesiyle bile kurtuluşa ermesidir gibi yorumlanmaktadır.²¹⁹ Ayetteki “Allah'ın kullarına karşı raûf olması”

---

²¹⁴ Bk. el-Bakara 2/143; et-Tevbe 9/117; en-Nahl 16/7, 47, el-Hacc 22/65; en-Nûr 24/20; el-Hadîd 57/9; el-Haşr 59/10.

²¹⁵ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/73.

²¹⁶ Nîsâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 3/541.

²¹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, 2/313.

²¹⁸ Bk. el-Bakara 2/207; Âl-i İmrân 3/30;

²¹⁹ Nîsâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 1/578.

cümlesindeki kullar ifadesi hem inananları hem de inanmayanları kapsayan genel bir ifadedir. İnananlar hem bu dünya hem de ahirette buna kavuşurken, kafir ve müşrikler sadece bu dünya ile sınırlı olmak üzere Allah'ın re'fet/merhametinden yararlanabilirler.²²⁰

Merhamet, incelik, yumuşaklık anlamını veren başka bir sözcük de “rikkat” dır. Rikkat; yağmurlu günlerde suyun bolca aktığı ve hemen çekildiği arazinin vadi tarafı, sulak arazidir.²²¹ Böyle bir arazide rutubetin oluşmasıyla toprağında bir yumuşaklık/incelik oluşur ki bu da bitkilerin yeşermesine en elverişli durumdur.²²² Kelimenin incelik anlamı Kur'ân'da; ince deri, parşömen kâğıt

---

²²⁰ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/273.

²²¹ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 5/24; Zebîdî, *Tâcü'l-ârûs*, 25/354.

²²² Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 5/24; İsfahânî, *Müfredât*, 361.

anlamında فِي رَقٍّ مَّنْشُورٍ / “yayılmış açık kâğıt ve ince deriler üzerine”²²³ şeklinde ayette geçer.

Rikkat/yumuşaklığın zıttı ğılza/kabalıktır. Her ikisi de kalpte olur ve kalbin yapısını değiştirir. İnsanların bir birine acıması rikkat diye ifade edilirken, Allah'ın kuluna acıması rahmet sözcüğüyle ifade edilir²²⁴ Rikkat/incelik, teattuf/ şefkat göstermek, muhabbet vb. davranışların tümü rahmet kapsamında görülür.²²⁵

Rikkat her şeyde duyarlı/hassas olmanın kaynağıdır. Örneğin güzel konuşmak تَرْفِيقُ الْكَلَامِ ²²⁶ dinde hassas olmak فُلَانٌ رَفِيقٌ فِي الدِّينِ cümleleriyle ifade edilir.²²⁷

---

²²³ et- Tûr 55/3.

²²⁴ Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 196.

²²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/230.

²²⁶ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 4/1483.

²²⁷ Ferâhîdî, *Kitâbu'l- 'Ayn*, 5/24.

Lîn/اللين huşunetin (الحشونة)/sertliğin zıttı olup bir eylemdeki yumuşaklığı, kolaylığı ve hafifliği ifade eder.²²⁸ Merhamet ve yumuşaklık/‘lîn’ kelimelerinin birlikte geçtiği bir ayette yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*“Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”*²²⁹ Bu ayet ve; *“Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir”*²³⁰ *“(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”*²³¹ gibi ayetlerden de

²²⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 13/394; Zebîdî, *Tâcü’l-âruş*, 36/135.

²²⁹ Âl-i İmrân 3/159.

²³⁰ eş-Şu’arâ 26/215.

²³¹ el-Enbiyâ 21/107.

anlaşıldığı gibi davet üslubunda ve yaratıklara karşı merhamete yer vermenin büyük bir önem taşıdığı görülmektedir. Burada Hz. Peygamberin onlara kanıtlarla birlikte gelmesinin yanında onlara karşı yumuşak ve şefkatli davranmasının onların İslâm dinini kabul etmelerinde daha etkili olacağı belirtilmektedir.²³²

Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e; *İnananlara söyle: "Allah'ın (hesaba çekeceği) günlerin (geleceğini) ummayanları bağışlasınlar. Nasıl olsa Allah sonunda, her bir kavme yaptıklarının karşılığını verecektir."*²³³ Şeklinde emretmesi ve tanrılık iddiasında bulunan Mısır'ın diktatörü Firavun'a gönderilen Hz. Musa ve Harun'a; *Firavun'a gidin. Çünkü o azmıştır. Onunla yumuşak bir dille (leyyin) konuşun ki, o zaman belki öğüt alır yahut ürperir.*²³⁴ Diye buyurmasından da

---

²³² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/482.

²³³ el-Câsiye 45/14.

²³⁴ Tâ-Hâ 20/44.

anlaşılmaktadır ki, Allah kullarının birbirlerine karşı merhamet, şefkat ve yumuşaklıkla muamele etmesini emreder. Çünkü yumuşaklık kalplerde daha etkili olur. Davete olumlu tepki verilmesini ve kolayca itaat edilmesini sağlar.²³⁵ Davette bu yumuşaklık ve tatlı dilin (leyyin) aynı zamanda etkileyici bir üslupta sunulmasının önemine de şu ayete dikkat çekilmektedir: *“Onlar öyle kimselerdir ki, kalplerinde olanı ve yalan yere yeminlerini Allah bilir. Onun için özürlerini kabulden yüz çevir ve nifakı terk etmeleri için kendilerine öğüt ver. Onların iç dünyalarında etkileyici olacak söz söyle.”*²³⁶

Rıfk, un/şiddet ve öfkenin zıddıdır.²³⁷

Yana doğru bükülmüş dirsek, destek anlamına gelir. Bu sözcük aynı zamanda bir eylemin nezaket yönünü ve yumuşaklığı ifade eder. Bu

²³⁵ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 2/515.

²³⁶ en-Nisâ 4/63.

²³⁷ Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, 4/1482; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 10/118.

özelliğe sahip kişiye rafîk denir.²³⁸ Bu sözcük ayette güzel birliktelik ve arkadaşlık anlamında şöyle geçer: “*Kim Allah’a, elçiyeye itaat ederse, işte onlar Allah’ın nimet verdiği peygamberler, siddıklar, şehitler ve salihlerle beraberdir. Onlar ne güzel rafîk/yoldaşırlar!*”²³⁹ Ayetteki rafîk sözcüğü peygamber ve onlarla birlikte olanlara söylenmiştir. Rafîku’l-A‘lâ ise, Cenab-ı Hak için söylenir. Kişinin hayat arkadaşı/hanımı için de rafîka denir.²⁴⁰

Destek yapmak üzere dayanıp yaslanılan, sığınılan ve destek alınan her şeye, evdeki banyo ve lavabo gibi alanlara mirfak denir.²⁴¹ Kelimenin bu formu Kuran’da; şirk toplumundan ayrılıp inzivaya çekilmek zorunda kalan Ashab-ı Kehf’in kendi aralarında, Rablerinden bekledikleri destek ve

---

²³⁸ Ferâhîdî, *Kitâbu’l- ‘Ayn*, 5/24; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 10/118.

²³⁹ en-Nisâ 4/69.

²⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 10/120-121.

²⁴¹ Ferâhîdî, *Kitâbu’l- ‘Ayn*, 5/149.

kolaylığın sağlanmasını konuşmaları bağlamında inmiştir.²⁴²

1.2.7. Öfkesini Yutmak

Öfkesini yutmak, gizlemek, açığa vurmamak, hava almasın diye tulumu bağlamak Arapçada الْكَظْمُ /kezm sözcüğü ile ifade edilir. الْكَظْمُ /Kezm aynı zamanda soluğun çıkış yeridir.²⁴³ Bu anlamda soluğunun, nefesinin çıktığı yeri/boğazını tuttu denir.²⁴⁴ Araplarda فَلَانٌ لَا يَتَنَفَّسُ (falan kişi nefes almıyor) cümlesi aşırı suskun bir kişi için deyim olarak kullanılır. Sabretmeyip izinsiz görev alanın terk eden ve ceza olarak balıkla birlikte yaşamaya mahkûm olmuş Yunus peygamberin yutkunarak Rabbine yalvarması ayette مَكْظُومٌ /mekzûm²⁴⁵ sözcüğüyle ifade edilir.²⁴⁶

²⁴² el-Kehf 18/16,

²⁴³ İsfahânî, *Müfredât*, 712.

²⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/520.

²⁴⁵ Bk. el- Kalem 68/48.

²⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 712.

Öfke ile dopdolu olduğu halde kabaran daha sonra bu öfkesini tutup kendisini güçlü bir irade ile dizginleyen kişi büyük bir erdeme sahiptir.²⁴⁷ Bu durum ayette şöyle ifade edilir:

*“Rabbimizin affına mazhar olmak ve Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyanlar için hazırlanmış gökler ile yer kadar geniş bir cennete ulaşmak için birbirinizle yarışın; O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever.”*²⁴⁸

Ayette geçtiği gibi kabaran öfkesini yutmanın eşliğinde affedici olmak çok asaletli bir davranış sayılır.²⁴⁹ Bu ayette geçen “öfkesini yutmak” niteliği “sabır ve hilm” türündendir.²⁵⁰ Hilm, hak edilmiş olan cezayı ertelemek, süre vermek, cezalandırmada acele

---

²⁴⁷ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/91.

²⁴⁸ Âl-i İmrân 3/133-134.

²⁴⁹ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/91.

²⁵⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 5/598.

etmemek anlamındadır. Allah'ın dünyadaki itaatsizliğe karşı “hilm” göstermesi kuralı onların nimet ve afiyet içindeki yaşantılarını cezalandırmakta acele etmesiyle uyuşmaz. O'nun hilm göstermesi de bir hikmete binâendir. Onda bir zarar veya mefsedet söz konusu değildir. O'nun cezalandırmada acele etmemesi kudretinin bir gereğidir. Yoksa cezalandırmada acele etmemesi onu cezalandırmayı terk edeceği anlamına gelmez.²⁵¹ Bunun bir hikmeti de kuluna kendine çeki düzen verme fırsatı tanınmasıdır. Hesap yaklaştığında; *“Birinize ölüm yaklaştığı ve “Ey Rabbim! Bana bir mühlet tanısın da karşılıksız yardımda bulunup iyiler arasına girsem!” diye (yalvara)cağı zaman gelip çatmadan önce size rızık olarak verdiğimizden harcayın.”*²⁵² Ayetinde vurgulandığı gibi insan bana fırsat verilmedi, fırsat verilseydi belki iyi

---

²⁵¹ Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 200-2001.

²⁵² el-Munâfikûn 63/10.

kullarından olurdum şeklinde bir bahane ileri sürebilir.

Öfkesini yutmak, affedici olmak, sabır ve hilm sahibi olmak gibi niteliklerin bir arada bulunduğu kişi ihsanda doruk noktaya çıkmıştır. Bu yüzden ayetin sonu “*Allah da güzel davranışta bulunanları (Muhsinleri) sever*” cümlesiyle bitmektedir.²⁵³

---

²⁵³ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 4/91.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN AYETLERİ EKSENİNDE HOŞGÖRÜ ALANLARI

Kur'ân-ı Kerimde hoşgörülü olmayı ve hoşgörülü davranmayı tavsiye eden birçok ayet vardır. Bu ayetleri incelemenin sonucunda kime karşı ne oranda ve nasıl hoşgörülü olacağız gibi soruların cevaplarını bulabiliriz. Her konuda olduğu gibi bu konuda da bizlere sunulan önemli kriterler vardır. Bu kriterleri bize sunan ve yaşantısıyla bize örnek olan Hz. Peygamber bizim için bir rol modelidir. *“Gerçek şu ki, Allah'ı ve Ahiret Günü'nü [korku ve umutla bekleyen] ve O'nu her daim anan kimseler için Allah'ın Elçisi güzel bir örnek teşkil eder.”*²⁵⁴ Ayeti bu durumu çok açık bir şekilde ortaya koyar.

Kur'ân'a göre bütün peygamberlerin üzerinde olduğu ve izlemiş oldukları tek çizgi

---

²⁵⁴ el-Ahzab 33/21.

diye ifade edilen ve bütün insanların da ona uyması emredilen İslâm/Allah'a teslimiyet kelimesinin anlam içeriğinde mevcut olan; "barış, selamet, uzlaşma ve güven"²⁵⁵ kelimeleri de İslâm ve hoşgörü arasındaki sıkı ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

*"Zira bir kötülüğün karşılığı o kötülüğe denk bir cezadır. Ama kim de kötülüğü affeder ve barıştan yana olursa artık onun mükâfatı Allah'a aittir. Şüphesiz ki, Allah, saldırganlık yapanları sevmez."*²⁵⁶ Ayetinde saldırganca bir tutum içinde olmamanın, affedici ve hoşgörülü olmanın büyük bir erdem olduğu belirtilmektedir.

2.1. İnananların Kendi Aralarında Hoşgörülü Olmaları

Mü'minleri birbirine bağlayan en güçlü bağ imandır. Kur'ân'da bu bağa sahip olanların

---

²⁵⁵ Râzî, *Meîâtîhu'l-gayb*, 5/352; İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 11/242.

²⁵⁶ Eş- Şûrâ 42/40.

kardeşliği ve barış içinde yaşamaları; “*Ancak inanmış olanlar/mü'minler kardeşlerdir. O hâlde kardeşlerinizin arasını düzeltiniz. Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olunuz ki, merhamet olunasınız.*”²⁵⁷ Ayetinde vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber de; *المُسْلِمُ أَخُو* .....
 .....“*المُسْلِمُ لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يُسْلِمُهُ،*.....
 kardeşidir. Ona zulmetmez, onu (ihanetle zalimlere) teslim etmez. Kim din kardeşinin bir ihtiyacını giderirse, Allah da onun ihtiyacını giderir. Kim bir Müslümanın bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet sıkıntılarında birini giderir. Kim bir Müslümanın (kusurunu) örterse Allah da kıyamet günü onu(n kusurunu) örter.”²⁵⁸ buyurmaktadır.

Burada din kardeşliğinin daha öncelikli olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁹ İnançları farklı

²⁵⁷ el-Hucurât 49/10.

²⁵⁸ Buhârî, “Mezâlim”, 3 (No. 2442); Müslim, “Birr”, 58 (No. 2580).

²⁵⁹ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 4/366; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/302

olanların anne babaları bir olsa da bunun çok büyük bir değer ifade etmediği anlaşılmaktadır. İslâm hukukunda da inanç farklılığı mirasta bir engel olarak görülmektedir.²⁶⁰ İnanç kardeşliğinin biyolojik kardeşlikten önce geldiğini Hz. Nuh'un oğlunun kurtuluşu için Allah'a dua etmesine karşılık Allah'ın ona verdiği cevapta da görmekteyiz:

“Bu arada Nûh Rabbine yakarıp Rabbim! dedi, O benim kendi oğlumdu, ailemden biriydi; demek ki, Senin vaadin (herkes için) geçerli ve Sen hüküm verenlerin en adili, en söz geçirenisin! Allah buyurdu ki: Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye uyarıyorum.”

²⁶¹ Bu ayetten inanç farklılığının bütün insanların Adem ve Havva'ya gittiği soy

---

²⁶⁰ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 20/353; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 16/322.

²⁶¹ Hûd 11/45-46.

bütünlüğünü de bozduğu anlaşılmaktadır.²⁶² Din farklılığıyla soy kardeşliği kesintiye uğradığı halde, soy farklılığıyla din kardeşliği kesintiye uğramaz.²⁶³

Sosyal ilişkilerimizde de birbirimize karşı şefkatli ve merhametli olmak esas olduğu; “*Muhammed, Allah'ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı kararlı ve tavizsiz, birbirlerine karşı ise çok merhametlidirler.*”²⁶⁴ Şeklinde buyurulan ayetten de anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber “Müslüman, dilinden ve elinden (diğer) Müslümanların (emin ve) selâmette bulunduğu kimsedir. Muhacir ise, Allah-u Teâlâ'nın yasakladıklarının (kaçınıp uzaklaşan ve) hicret eden kimsedir.”²⁶⁵ Şeklinde buyurmuştur.

---

²⁶² Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'an*, 5/36; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 4/148.

²⁶³ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 16/323.

²⁶⁴ El-Fetih 48/29.

²⁶⁵ Buhârî, “İman”, 3 (No. 10), “Rikâk”, 26 (No. 6484)

Başka bir ayette ise şöyle geçmektedir:
*“Ey inananlar! Sizden kim dininden dönerse, Allah (onların yerine) kendisinin onları, onların da kendisini sevdiği, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı sert ve onurlu bir toplum getirir ki onlar, Allah yolunda gayret gösterirler, (bu uğurda) hiç kimsenin yermesinden ve kınamasından çekinmezler. Bu Allah'ın bağışdır/lütfudur, onu dileyene verir. Allah lütfu geniş olandır, O (her şeyi) hakkıyla bilendir.”*²⁶⁶

Kur'ân'da inananların bir arada kolektif bir bilinçle, barış ve huzur içinde yaşamalarının büyük bir nimet olduğu ve bunun da ancak ilâhî rehberlik sonucunda kazanılabileceği şöyle ifade edilir: *“Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız tutunun ve birbirinizden kopmayın. Ve Allah'ın size verdiği nimetleri hatırlayın: Siz birbirinize düşman iken kalplerinizi nasıl uzlaştırdı da O'nun lütfu ile kardeş oldunuz ve ateşli bir*

---

²⁶⁶ el-Mâide 5/54.

uçurumun kenarında (iken) sizi ondan (nasıl) korudu. Bu şekilde Allah mesajlarını size açıklar ki hidayet bulasınız”²⁶⁷

İnananların birbirleriyle kaynaşmış bir şekilde yaşamalarının ilâhî rehberlik sayesinde oluşu Hz. Peygamber’e hitaben başka bir ayette ise şöyle anlatılır:

“Seni ve inananları yardımıyla destekleyen, kalplerini uzlaştıran O’dur. Sen yeryüzünde bulunan her şeyi verseydin, yine onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı. Çünkü O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.”²⁶⁸

Aynı inancı yaşayan toplumlarda bile, günlük yaşamdaki işleyiş ve uygulamaların farklı olabileceği, toplumdan topluma bazı değişiklikler arz edebileceği düşünülebilir. Önemli olan çoklukta birliğin sağlanarak irâdî bütünleşmeye doğru gidilebilmesidir. Bu tür

---

²⁶⁷ et-Tevbe 9/103.

²⁶⁸ el-Enfâl 8/62-63.

değişimler ve farklı eğilimler toplumu bölmeye ve zayıflatmaya değil aksine daha güçlü ve sağlıklı bir toplumun oluşumunu sağlar.

2.1.1. Aile Hayatında Hoşgörü

İnsan toplumsal bir varlıktır. Bunun gereği olarak tek başına değil, sosyal bir çevrede yaşama zorunluluğu hisseder. Aile de toplumu oluşturan ve toplumun yapı taşı/temeli sayılan en küçük birimdir.

Aile iki yetişkin bireyden (karı-koca) ve çocuklardan oluşan kurumlaşmış biyolojik-toplumsal bir gruptur.²⁶⁹ En ilkelinden gelişmişine kadar bütün toplumlarda aile kurumu vardır. Bu aynı zamanda Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in sünnetinin bir gereğidir. Kusurları bağışlama ve hoşgörü öncelikle ailede başlar. Aile hayatındaki hoşgörü şu başlıklar altında incelenebilir:

---

²⁶⁹ *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 1/13.

2.1.2. Eşlerin Birbirlerine Karşı Hoşgörülü Olmaları

Sağlam temeller üzerinde huzurlu bir yuva kurulması ve bu yuvanın devam ettirilmesinde eşlerin/karı-kocanın eşit derecede sorumlulukları vardır. Her birey kendine düşen sorumluluğu yerine getirmelidir. Aralarında çıkmış olan veya çıkacak olan problemlere birlikte çözüm odaklı yaklaşmalıdırlar. Bu da kurulmuş olan yuvanın hoşgörü temeli üzerine kurulmuş olması/olmaması ile doğrudan ilişkilidir.

Hareket noktası hataları örtme, kusurları bağışlama olduktan sonra çözüm daha da kolaylaşacaktır. Kur'ân'da da eşlerin (karı-koca) birbirlerine karşı bir örtü/elbise gibi oldukları belirtilir.²⁷⁰ Örtü/elbise insanı soğuktan korur ve ayıplarını/kusurlarını örter.

“Kendileri ile huzur bulasınız diye size kendi (cinsi)nizden eşler yaratması ve aranızda

---

²⁷⁰ El-Bakara 2/187.

sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun delillerindedir. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum için elbette ibretler vardır."²⁷¹ Ayetinde aynı cinsten ve aynı türden yaratılmış kadın ve erkeğin birbirlerine karşı sevgi ve merhamet dolu olmalarının gerektiği belirtilir.

*"Ve hanımlarınızla güzel bir şekilde geçinin. Çünkü onlardan hoşlanmıyor olsanız bile, olabilir ki hoşlanmadığınız bir şeyi Allah büyük bir hayra vesile kılmış olabilir."*²⁷² Ayetinde ise olaylara karşı hep pozitif olmanın, bardağın dolu tarafını görmenin önemli bir düstur olduğu hatırlatılması yapılır.

İnsanlar arasındaki olumsuzlukların, çekişme ve çatışmaların asıl kaynağının şeytan olduğu ayette şöyle ifade edilir: *"(Mü'min) kullarıma söyle: "(İnancı ne olursa olsun insanlara) sözün en güzel olanını söylesinler.*

---

²⁷¹ er-Rûm 30/21.

²⁷² en-Nisâ 4/19.

Çünkü şeytan aralarına fesat sokar. Muhakkak ki, şeytan insanın apaçık düşmanıdır!”²⁷³

“Mü’minlerin îmân bakımından en mükemmeli, huyu en iyi olanıdır. Hayırlınız, kadınına karşı hayırlı olanlardır.”²⁷⁴ Şeklinde buyuran Hz. Peygamber yaşantısında da bunu bize göstermiştir. Bütün eşlerine son derece nazik ve kibar davranmış. Hiçbir şekilde şiddete başvurmamış ve sorunların barışçıl bir şekilde çözülmesini tercih etmiştir. Müslüman toplumun bazı fetihler ve bunun sonucunda elde edilen ganimetlerle ekonomik açıdan eskiye göre biraz daha iyi duruma gelmeleriyle Hz. Peygamber’in eşleri de bu ekonomik rahatlama doğa olarak kendileri için de bir pay istediler. Yaşanan bu sorun üzerine Allah Peygamberinden onlara şunu söylemesini istedi: *“Ey Nebi! Hanımlarına de ki: Eğer, dünya hayatını ve onun konforunu istiyorsanız,*

---

²⁷³ el-İsrâ 17/53.

²⁷⁴ Tirmizî, “Radâ” 11 (No. 1162).

gelin size boşanma tazminatını vereyim ve sizi güzellikle boşayayım."²⁷⁵ Bu ayette Hz. Peygamber'in şahsında yaşanan sorunlarımızı en güzel şekilde çözmemiz gerektiği mesajı verilmektedir. Yaşadığımız toplumda boşanma davalarının birçoğunun gürültüyle, kavgayla hatta cinayete sonuçlanması verilen bu mesajın yeterince anlaşılmadığını göstermektedir.

Aile hayatında sorumlulukların bilincinde olma, bencillikten uzak karşılıklı fedakârlık, gönül genişliği olduktan sonra şiddetli geçimsizlikler yaşanmaz. Yaşanan bazı problemler de çok rahat bir şekilde çözüme bağlanır.

Kur'ân'da eşlerin (karı-kocanın) birbirlerine karşı statüleri şöyle açıklanır:

“Allah'ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler

---

²⁷⁵ Ahzâb 33/28.

kavvâm/kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah'a itaatkârdır; Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar."²⁷⁶

Bu ayetteki "kavvâm" kelimesinden maksat kadını koruyup kollayan, evin geçimini sağlayan ve bundan sorumlu olan anlamındadır.²⁷⁷ Erkek bu sorumluluğunu baskıyla hükmederek değil, kalplere hükmettiği takdirde başarılı bir şekilde yerine getirebilir.

Kur'ân'da; *"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir.*"²⁷⁸ Ayetinde de görüldüğü gibi aile içindeki sorunların bazen düşmanlık noktasına kadar varacağı realitesine vurgu

---

²⁷⁶ en-Nisâ 4/34.

²⁷⁷ İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 5/38-39.

²⁷⁸ et-Teğâbun 64/14.

yapılır. Bu durumda bile Kur'ân kusurları örtmeyi, affedici ve hoşgörülü olmayı elden bırakmamayı tavsiye eder.

Bu ayette insanın her konuda olduğu gibi eşleri ve çocuklarıyla da sınındığına dikkat çekilir. Onların kişiyi dinden, ahiretten Allah'ın emirlerine itaatten alıkoyan tutum ve hareketlerine/ayartmalarına karşı dikkatli/duyarlı olunması uyarısı yapılır. Ancak toplumsal hayatta yine de suçları görmezden gelip, hoşgörülü bir tutum sergilemek tavsiye edilir.²⁷⁹ Sert tutumlar, azarlayıcı ve yaralayıcı bir dil kullanmak doğal olarak oluşmuş olan muhabbeti ortadan kaldırma riskini her zaman taşır.

Aile içinde yaşanan bir probleme çözüm odaklı yaklaşmanın gerekliliği ayette şöyle ifade edilir: “*Şayet (evli) bir çift arasında anlaşmazlık doğmasından korkarsanız, erkeğin*

---

²⁷⁹ Râzî, *Meîâtîhu 'l-gayb*, 3/556-557; Beydâvî, *Envâru 't-tenzîl*, 5/218-219.

ve kadının ailelerinden birer hakem tayin edin; eğer iki taraf da işi düzeltmek isterse, Allah onları uzlaştırır. Bilin ki Allah, gerçekten her şeyi bilendir, her şeyden haberdar olandır.”²⁸⁰

Bu ayetten de anlaşılmaktadır ki problemler ve geçimsizlikler her zaman tek taraflı olmayabilir. Bazen her iki tarafın da kendine göre bazı kusur ve eksiklikleri söz konusu olabilir. Olaylara tek taraftan bakmamak gerekir. En doğru olan iki tarafın da dinlenmesidir. Bu yapıldığı takdirde daha olumlu ve daha köklü çözümler ortaya konabilir ve daha doğru bir sonuca varılabilir.

2.1.3. Ebeveynin Çocuklara Karşı Hoşgörülü Olmaları

Toplumun çekirdeği sayılan aile sevgi ve saygı temeli üzerine kurulur. Ailedeki dirlik ve düzenlilik topluma da yansır. Küçüklerin büyükleri sevip-saydığı, büyüklerin de küçükleri sevip-acıdığı bir aile sağlam temeller

---

²⁸⁰ en-Nisâ 4/35.

üzerine kurulmuştur. Aile bireyleri içindeki bu sevgi ve saygı da kişiyi hoşgörülü olmaya sevk eden en önemli faktördür. Bu olumlu özelliklerin kazandırıldığı bir aile, oluşan sorunlar karşısında sarsılmaz ve sağlam bir şekilde durur. Ailede ilk temeli atılan bu sevgi-saygı ve hoşgörü sayesinde problemlere çözüm odaklı yaklaşımlar sergilenir. Böylece sorunlar büyüyüp kök salmadan çözülür ve tatlıya bağlanır.

Her çocuğun karakterinin oluşmasında aile çok önemli bir faktördür. Aile çocuğa bireysel, sosyal ve kültürel açıdan kimlik kazandıran ilk kurumdur. Çocuklar ilk ve en önemli bilgilerini bu kurumda kazanırlar. Dinimizde korunması gereken beş temel konudan birisi de nesil emniyetidir. Bu yüzden anne-babalar çocuklarını eğitirken onlara karşı hoşgörülü olup, hatalarının bizzat kendileri tarafından görülmesini sağlamaları gerekir. Dengeli, sıcak, anlamlı bir saygı gösterilen,

sorumluluk verilen ve özgürlüğün kısıtlanmadığı bir aile içinde yetişen çocuk daha sağlıklı gelişir, özgüven kazanır ve sağlam bir öz kimlik duygusuna sahip olur.²⁸¹

Sorumluluk bilinciyle hareket edip çocuklarını en güzel şekilde yetiştiren ve terbiye eden bir anne baba topluma güzel bir eser bırakmış olurlar. Öldükten sonra da onların bu iyi eserleri devam ettikçe onlar kesintisiz olarak işlemiş oldukları sevabın karşılığını görürler.

Her anne baba için bir yol haritası olan Hz. Lokman'ın evladına yapmış olduğu öğütler Kur'an'da şöyle geçer:

“Yavrucuğum, namazında dıyarlı ve devamlı ol, doğru ve yararlı olanı emret, kötü ve eğriden vazgeçir, her zaman için uğradığın

---

²⁸¹ Şuayip Özdemir, “Çocuğun Aile Eğitiminde Hoşgörü”, *Diyanet İlmî Dergi* (Ocak-Şubat-Mart 33/1) 1997, 121-122.

sıkıntılara karşı dayanıklı ol. Çünkü bu işler mutlaka yapılması gereken işlerdir.”²⁸²

*“Gurura kapılarak insanlara burun kıvrıma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.”*²⁸³

*“Davranışlarında ölçülü ve dengeli ol, sesini yükseltme: çünkü, unutma ki, seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır...”*²⁸⁴

Yine Kur'ân'da; *“Gerçek şu ki, Allah'ı ve Ahiret Günü'nü (korku ve umutla bekleyen) ve O'nu her daim anan kimseler için Allah'ın Elçisi güzel bir örnek teşkil eder.”*²⁸⁵ *“Ve gerçekten sen, (insanlığa örnek olacak) pek büyük bir ahlak üzerindesin.”*²⁸⁶ *“Bunun içindir ki ey peygamber! Biz seni, ancak âlemlere rahmet olmak üzere gönderdik.”*²⁸⁷ Gibi ayetlerde de

---

²⁸² Lokman 31/17.

²⁸³ Lokman 31/18.

²⁸⁴ Lokman 31/19.

²⁸⁵ el- Ahzâb 33/21;

²⁸⁶ Kalem 68/52.

²⁸⁷ Enbiyâ, 21/107.

ifade edildiği gibi, en güzel örnek ve rol model olarak tanıtılan Hz. Peygamber; “sizin en hayırlınız aile fertlerine karşı en iyi davrananızdır. Ben ailesine en iyi olanınızım.”²⁸⁸ diye buyurmaktadır. O hayatında aile bireyelerine, çocuklarına ve torunlarına karşı en güzel bir şekilde davranmış ve çok iyi bir baba olma modeli çizmiştir.

Hz. Peygamber kızı Fatıma içeri girdiğinde ayağa kalkıp onu öper ve yerine oturturdu.²⁸⁹ Torunu Hasan namazda secde halinde iken boynuna binince o ininceye kadar secdeyi uzatırdı.²⁹⁰

Hz. Peygamber bütün çocuklara karşı son derece şefkatli ve hoşgörülü davranırdı. Yolda rast geldiği çocuklara selam verir, onları alır devesine bindirerek onları sevindirirdi. Onun bu sevgisi sadece Müslümanların

---

²⁸⁸ İbni Mâce, “Nikâh” 50 (No. 1977); Tirmizî, “Menâkıb” 64 (No. 3895)

²⁸⁹ Tirmizî, “Menâkıb” 61 (No. 3872)

²⁹⁰ Buhârî, “Menâkıb”, 22 (No. 3749)

çocuklarına değildi. Müşriklerin çocuklarına da aynı derecede sevgi ve şefkat gösterirdi.²⁹¹

Çocuklar fitratları gereği oyun oynamayı severler. Gıdaya olan ihtiyaç gibi çocuğun da oyuna ve bir şeylerle oyalanmaya ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı karşılanmayan çocukların yeterince gelişemediği, içe dönük oldukları ve gerektiği kadar sosyalleşemedikleri belirtilmektedir. Çocuğu yetiştirme konumunda olan anne-babaların bu hususa dikkat etmeleri ve çocuğu bu ihtiyaçtan mahrum etmemeleri gerekir. Sakıncalı olduğu için çocukların bir yerde veya bir şeyle oynamaları yasaklanacaksa, bunu telafi edecek alternatif çözüm önerileri getirilmelidir.²⁹² Hurma ağacını taşıyan bir çocuğu arazi sahipleri yakalayıp Hz Peygamber'e getirdiklerinde; O önce suçluluk psikolojisi ile

---

²⁹¹ Mevlâna Şibli, *Asr-ı Saadet*, Terc. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Eser Neşriyat, ts.) 2/124-125.

²⁹² Özdemir, "Çocuğun Aile Eğitiminde Hoşgörü", 126-127.

tedirgin ve korku içinde bekleyen çocuğun başını okşuyor. Sakinleşen çocuğa neden bu eylemi yapıyorsun diye sorduğunda; çocuk acıktığı için yaptığımı söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber; “Bir daha acıkırsan hurma ağacını taşlama. Ağacın dibine dökülenlerden al ye”²⁹³ diyerek o çocuğa değişik bir alternatif sunar. Buradan her şeyde olduğu gibi hoşgöründe de ölçülü olmak aşırıya kaçmamak gerektiği sonucunu çıkartabiliriz. Ölçülü olmayan/aşırı hoşgörü çocuğu şımartabilir. Bu durumda çocuk özgüvenini kaybedebileceği gibi, her istediğini elde etmek için başkalarını vasıta olarak görmeye başlayacaktır.

Büyüklerimizin de Hz. Peygamberi örnek alarak kendilerinden yaşça küçük olanlara şefkat ve merhametle yaklaşmaları, onlara karşı anlayışlı, hata ve kusurlarını affedici ve hoşgörülü olmalıdırlar. Zaten çocuklar ergenlik yaşına kadar işledikleri hata

---

²⁹³ Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 85 (No. 2622)

ve kusurlardan dinî açıdan sorumlu sayılmazlar.

Büyüklerin çocuklara göstermiş oldukları sevgi ve merhametin karşılığında küçüklerimizin de büyüklerimize karşı saygıda kusur göstermemeleri gerekir. Hz. Peygamber; “Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.”²⁹⁴ sözüyle bu konuda bizleri daha dikkatli ve duyarlı olmaya çağırmaktadır.

Her anne-babanın yetiştirecekleri çocuklar üzerinde etkili olmaları, rol model olacak tarzda bir örneklik oluşturmaları her davranışlarında Hz. Peygamberi izleyip onu kendilerine örnek almalarına bağlıdır.

2.1.4. Ana-Babaya Karşı Hoşgörü

Kur'ân'da Allah'a iman ve kulluktan hemen sonra, ana-babaya karşı iyi davranma emrinin yanında²⁹⁵ onları azarlamamak, onlara

---

²⁹⁴ Tirmizî, Birr, 15 (No. 1919

²⁹⁵ Bk. en-Nisâ 4/36.

“öf” bile dememek ve onlarla en güzel tarzda konuşmak emredilir.²⁹⁶ Hz. Lokman da oğluna öğüt verirken; Allah’a şirk koşmama emrinin hemen ardından ana-babaya iyi davranma emrini hatırlatır. Ancak anne-babanın çocuklarını şirk koşmaya yöneltme çabalarının dikkate alınmamasını bunun adeta bir kırmızı çizgi olduğu belirtilir.²⁹⁷

Kur’ân’daki bu emirler hayatın akışı gereği gelecek kuşağın iyilik ve merhamet damarlarına dokunur, onların vicdanlarını coşturur. Böylece batı kültürünün etkisinde kalmayan, büyüklerine saygılı, yetişmesinde büyük emek harcayan anne-babasına nankörlük etmeyip onlara sahip çıkan bir neslin oluşmasının temelleri atılmış olur.

Adamın biri Hz. Peygamber’e kendisine iyi davranmama en çok layık olan kimdir? Diye sordu.

---

²⁹⁶ eI-İsrâ 17/23.

²⁹⁷ Bk. Lokman 31/13-14.

-Hz. Peygamber Annen!” diye buyurdu.
Adam: Ondan sonra kimdir? diye sordu.

-Hz. Peygamber yine “Annen!”
buyurdu. Adam tekrar: Ondan sonra kim gelir?
diye sordu.

– “Annen!” dedi. Adam tekrar: Sonra
kim gelir? diye sordu.

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve
sellem: “Baban! ve sırasıyla en yakınların
cevabını verdi.²⁹⁸

2.2. Bizimle Aynı inancı Taşımayanlara

Karşı Hoşgörü

Kur'ân'da gerçek manada inanmış
olanlarla dinin emrinden çıkmış olan fâsıkların;
iman edip sâlih amel işleyenlerle yeryüzünde
fesat çıkaranların; günaha saplanmış olanlarla
iman edip sâlih amel işleyenlerin; ateşe
mahkûm edilmiş cehennem ehli ile cenneti hak

---

²⁹⁸ Müslim, “Birr” 1 (No. 2548); Tirmizî, “Birr” 1, (No. 1897); Ebû Dâvûd, “edeb” 131, (No. 5139); İbn Hanbel, *müsned*, 33/230. (No. 20028)

etmiş olanların bir olmayacağı birçok ayette açıklanmaktadır.²⁹⁹ Ancak bu onların dünya hayatında hukuk önünde eşit haklara sahip olmayacakları anlamına gelmez. Kur'ân bütünlüğü içinde ayetleri bağlamlarıyla birlikte incelediğimizde bu gerçeği rahatlıkla anlamak mümkündür.

Genel anlamda ayetlerden de anlaşılmaktadır ki, bu dünyada işlenen amellerin karşılığı nihai yargılamanın olduğu Ahirette belirlenip sonuçlanacaktır. Buna bağlı olarak iyiler asıl/kalıcı yurtları cennete, kötüler ise asıl/kalıcı yurtları olan cehenneme yerleşeceklerdir.³⁰⁰

Kur'ân'da geçen; *“Dinde (iman etmede/İslâm'a girmede ve İslâm'ı yaşamada) zorlama/dayatma yoktur. Artık doğru ile yanlış (hak ile batıl, iman ile küfür) birbirinden*

²⁹⁹ Bk. es-Secde 32/18; es- Sâd 38/28; el- Câsiye 45/21; el-Haşr 59/20.

³⁰⁰ Bk. Al-i İmrân 3/162; el-Mâide 5/72; es-Secde 32/19-20; el-Ankebût 39/25; el-Câsiye 45/34; el-Hadîd 57/15.

*ayrılmıştır. Böylece, şeytani düzenlere (uymayı) reddedenler ve Allah'a inananlar, hiçbir zaman kopmayacak en sağlam bir kulpa/tutamağa yapışmıştır. Allah (her şeyi) hakkıyla işitendir, (her şeyi) hakkıyla bilendir.”*³⁰¹ *“De ki: Gerçekleri içeren bu Kur'ân, Rabbinizden gelmiştir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin.”*³⁰² Tazındaki ayetlerden de anlaşılacağı gibi, bu dünyadaki temel ilke inançlara karşı hoşgörülü olmaktır. Her inanç sahibi güven ve huzur içinde inancına göre yaşama, ibadet ve ritüellerini yerine getirme hakkına sahiptir.

Kur'ân'da; Allah'ın gönderdiği peygamberlerin de en temel görevlerinin Allah'tan aldıkları vahyi tebliğ etmek olduğu bunu yapmadıkları takdirde görevlerini yapmamış oldukları bildirilir.³⁰³ *“Eğer (gerçeği) yalanlamaya kalkışırsanız, bilirsiniz*

---

³⁰¹ el-Bakara 2/256.

³⁰² el-Kehf 18/29.

³⁰³ el-Mâide 5/67.

ki sizden önceki nice topluluklar da böyle yalanlamalarda bulundular. Elçinin görevi açık bir tebliğden ibarettir.”³⁰⁴ “Eğer yüz çevirirseniz, bilin ki bizim elçimizin görevi kendisine emanet edilen mesajı apaçık tebliğden ibarettir.”³⁰⁵ Gibi ayetlerde de bu gerçeğe vurgu yapılır.

“Eğer Allah, dileyseydi onlar asla şirk koşamazlardı. Biz, seni onların başına bekçi kılmadık. Sen onların yaptıklarından da sorumlu/vekil değilsin.”³⁰⁶ Şayet Rabbin isteseydi, yeryüzünde bulunanların tümü iman ederdi. Hal böyleyken insanları iman edinceye kadar sen mi zorlayacaksın?³⁰⁷ Ve “Sen, onlar üzerinde bir zorba değilsin.”³⁰⁸ Ayetlerinde ise Hz. Peygamber’in onlar üzerinde bir dayatmacı

---

³⁰⁴ el- Ankebût 28/22.

³⁰⁵ el-Mâide 5/92.

³⁰⁶ el-En’âm 6/107.

³⁰⁷ Yûnus 10/99.

³⁰⁸ el-Gâşiye 88/22.

ve iradelerine baskı yapan biri olmadığı bildirilir.

Erdemli bir hayat yaşamak için yardımlaşma ve işbirliği Müslümanların kendi aralarında sınırlı almayıp bütün insanlığa yayılabilir.³⁰⁹ Kur'ân'da; “*Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Siz hayırda yarışmaya bakın!*”³¹⁰ şeklinde buyrulması da bunun te'vid etmektedir. Ayrıca her kesin aynı inanç ve tarz üzerine olmadığı hayatın doğası gereği farklı eğilim ve yaklaşımların olabileceği başka bir ayette şöyle açıklanmaktadır:

“(Resulüm!) Sana da kendisinden önceki kitapları tasdik edici ve onları denetleyici olarak bu kitabı hak ile indirdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen bu gerçeği bırakıp da onların isteklerine uyma. Her birinize bir şeriat ve bir yol yöntem verdik. Allah dileseydi sizi tek bir

---

³⁰⁹ Bk. el-Mâide 5/2.

³¹⁰ el-Bakara 2/148.

ümme't yapardı. Fakat size verdikleriyle sizi denemek istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Allah size hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri haber verecektir."³¹¹

Gerek Hz. Peygamber ve gerekse kendisinden sonra devam eden halifeler döneminde İslâm devletinin vatandaşları sayılan her gayri Müslim topluluğa hukuki açıdan bir özerklik tanınmıştır. Bu hukuki özerklik sadece şahsi statüde değil, hayatın medeni, cezai ve diğer bütün alanlarında olmuştur. Hz. Peygamber ölüm döşeginde bile, "benim gayri Müslimlere verdiğim himayeye (emana) titizlikle riayet ediniz." talimatını vermiştir.³¹²

Kur'ân'da bir topluluk ile önceden yaşanmış bir olumsuzluğun etkisiyle o topluma

---

³¹¹ el-Mâide 5/48.

³¹² Muhammed Hamidullah, *İslama Giriş*, terc. İ. Arif Koytak- Veysel Uysal (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 215, 219.

saldırganlık yapmak ya da hukuk noktasında adaletsiz davranmak yasaklanmıştır.³¹³ Aynı şekilde; *“Eğer müşriklerden biri (ister savaş isterse barış halinde olsun) senden can güvenliği konusunda yardım isterse kendisine can güvenliği sağla (onu korumana al) ki, (senin yanına kaldığı müddetçe) Allah'ın kelamını işitme imkânı bulsun. Sonra da onu kendisinin güvende yaşayabileceği bir yere ulaştır. Çünkü onlar gerçekleri bilmeyen bir topluluktur.”*³¹⁴ Ayetinde görüldüğü gibi sığınma talebinde bulunan kişinin dinine ve inancına bakılmaksızın ona yardımcı olmak ve onun güvenliğini sağlamak esastır.

Müşrikler Hz. Peygamber'e ve inananlara her türlü işkence zulmü yaptılar. Onları doğup büyüdükları yerden çıkardılar. Müslümanlar yirmi yıldan fazla süren bu düşmanlık ve işkencelere sabrettiler. Mekke

---

³¹³ el-Mâide 5/2,8.

³¹⁴ et-Tvbe 9/6.

fethedildiği zaman Hz. Peygamber onların tümünü Ka'be'nin önünde topladı ve onlara şöyle seslendi: “*Benden ne yapmamı bekliyorsunuz?*” Onların tümü başları önlerine eğik bir halde hiçbir şey söyleyemediler. Hz. Peygamber onların tümünü kılıçtan geçirme, mallarını müsadere etme gücüne sahip olduğu halde bunları yapmadı. Dünya tarihinde eş görülmemiş bir hoşgörü örneğini göstererek onlara şunu dedi: “*Bu gün hiçbir şeyden sorguya çekilmeyeceksiniz. Gidiniz hepiniz hürsünüz!*”³¹⁵

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle birlikte hazırlattığı Medine Site Devleti Anayasasının 1-2 ve 25. Maddelerinde sözleşmeye katılan Müslüman, Yahudi ve Müşrik tarafların tümü ümmet olarak nitelendirilmiştir. Ümmet burada siyasi birlik anlamında kullanılmıştır. Bundan amaç farklı

---

³¹⁵ Muhammed Hamidullah, “Hz. Peygamber (s.a.s) Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı?” çev. Suphi Seyf, *İlim ve Sanat Dergisi*, Mayıs/Haziran 1987, Sayı: 7, s. 18.

din, inanç ve düşüncedeki insanların bir arada, kardeşçe, hoşgörü, barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamaktı.³¹⁶ Burada geçen ümmet kavramı hem inananları (ümmet-i icabet/mütâbe‘a), hem de inanmayanları (ümmet-i davet) kapsıyordu.³¹⁷

Halife Hz. Ömer zamanında, bazı Müslümanlar bir Yahudi'ye ait olan arazi parçasını gasp etmiş ve üzerinde bir cami inşa etmişlerdi. Haberi alan halife caminin derhal yıkılması ve arsasının Yahudi'ye geri verilmesini emretti. Lübnanlı bir Hristiyan olan Prof. Choucri Cardahi; İslâm'da Özel Devletler Hukuku üzerine Lahey'de verdiği derslerde 1993'te şunları yazıyor: “Bu Yahudi evi hala mevcuttur ve meşhurdur.”³¹⁸ Yine Hz. Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, İslâm orduları Kudüs'ü kuşattığı sırada patrik

---

³¹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2013), 177-180.

³¹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 29/530; Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 3/552; Kefevî, *el-Külliyât*, 176;

³¹⁸ Hamidullah, *İslama Giriş*, 224.

Sofranius, İslâm'ın din konusundaki hoşgörülüğüne ve adaletine hayran kalarak kan dökmeden şehri teslim etmişti. Bunun üzerine Mısırı alan Müslümanlar Hıristiyanları dinlerinde serbest bırakmışlardı.³¹⁹

Büyük Hollandalı şarkiyatçı De Goeje; Hz. Ebubekir'in ordusunun bir gezinti yapıyormuşçasına Suriye'yi fethettiğini yazar. Ülkenin Hıristiyan halkının da bu orduyu düşman olarak değil, ancak hürriyet bahşeden kimseler gibi gördüğünü ifade eder. Bu durum ancak Hz. Ebubekir ordusunun müsamahasıyla açıklanabilir.³²⁰

2.3. Diğer Varlıklara Karşı Hoşgörü

İslâm doğayla ve diğer varlıklarla barışık olmayı ve onlarla en güzel şekilde yaşamayı, doğal hayatın akışına bir zarar vermemeyi tavsiye eder. Evren ve içindeki tüm

---

³¹⁹ Taplamacıoğlu, *Din Sosyolojisi*, 150.

³²⁰ Hamidullah, "Hz. Peygamber (s.a.s) Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı?" s. 16.

varlığa Allah'ın sanatı şeklindeki bir bakış açısı bu açıdan çok önemli bir faktör sayılır. Bu durum Yunus Emre'nin diliyle; “Yaradılanı hoşgör, yaradandan ötürü” şeklinde çok öz ve anlamlı bir şekilde ifade edilmiştir. Hoşgörü açısından diğer varlıkları şöyle kategorilendirebiliriz:

2.3.1. Hayvanlara Karşı Hoşgörü

Yaşadığımız doğada hayvanlarla ortak yaşam alanına sahibiz. Hayatın akışı içinde haddimizi bilip, doğal dengeyi bozan iş ve eylemlerden uzak durmalıyız. Diğer tüm canlıların yaşam alanına saygı duymalıyız. Buraları tahrip ederek ya da betondan yapılar dikerek onların bu alanları terk etmek zorunda kalmalarına sebep olmamalıyız.

Hz. Peygamber, çok sık bir şekilde hayvanların ve kuşların korunmasını, onlara eziyet edilememesini, temizlik ve bakımlarının yapılmasını, yaratılışlarına uygun işlerde kullanılmasını, hayvanlara fazla yük

yüklenmemesini, av yasağını koyarak rastgele eğlence için avlanmamalarını emretmiştir.³²¹

Osmanlıda geçerli bir nizamnâmeye göre; yük hayvanlarına eziyet etmek, onlara güçlerinden fazla yük yüklemek, güneşin doğuşundan ikinci vaktine kadar olan sürenin dışında hayvanları aralıksız çalıştırmak yasak idi.³²²

2.3.2. Doğaya Karşı Hoşgörü

Kur'ân öğretisinde insan-tabiat ayrı ve birbirine yabancı unsurlar değil, aynı yaratıcı tarafından yaratılmış birer mahlûk olarak görülür. Bu gerçek ayet-i kerimede şöyle ifade edilir:

“Yerde hareket eden hiçbir hayvan ve kanatları ile (havada) uçan hiçbir kuş yoktur ki (yaratılış ve yaşayış itibariyle) sizin gibi bir topluluk/ümme olmasın! Biz (evren

---

³²¹ Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji* (Ankara: DİB Yayınları, 1992), 61.

³²² Ali Bulaç, *İslam ve Fanatizm*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, 176.

kanunlarının yazılı olduğu) hiçbir şeyi o kitabın dışında bırakmadık. Sonra onlar, Rablerinin huzurunda toplanacaklardır.”³²³ Bu ayette insana özgü “ümme” niteliğinin diğer varlıkları da kapsar şekilde ifade edilmesi mecâzîdir.³²⁴ Yani özleri ve türleri ne kadar farklı olursa olsun bütün varlıkların Allah’a boyun eğdiği,³²⁵ Allah’ın koruma, kollama ve gözetimi altında olduğu, Allah birini gözetirken diğeri ihmal etmediği, ondan hiçbir şeyin kaçmayacağı, O’nda asla dikkat eksikliği ve dikkat dağınıklığı olmadığı gerçeğine dikkat çekilir.³²⁶ Ayrıca bu ayet, Müslümanlara hayvanlara karşı nazik olmaları yönünde bir uyarı içermektedir. Yaratılmışlık ve canlılık özellikleri açısından onların da bizim gibi bir topluluk olduklarına dikkat çekilmektedir.³²⁷

---

³²³ el-En’âm 6/38.

³²⁴ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/216.

³²⁵ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 6/24.

³²⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/21; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/130.

³²⁷ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 7/218.

Sahih hadiste geçtiği gibi Allah susamış bir köpeğe su veren kişiyi ödüllendirmiş,³²⁸ kediyi hapsedip ölümüne yol açan kadını da cehennem ateşine koymuştur.³²⁹

Kur'ân'ın birçok ayetinde “yerde ve gökte her ne varsa Allah'ı tesbîh eder” diye buyurulmaktadır.³³⁰ Bu ayetlerin birinde ise şöyle buyrulur: “*Yedi gök ile yer ve onların içinde yer alan her şey O'nu teşbih etmekte (O'nun sınırsız kudret ve yüceliğini anlamakta)dır. O'nun yüceliğini, aşkınlığını övgüyle yankılamayan bir tek nesne yoktur: ne var ki siz onların Allah'ı yüceltmelerini anlayamıyor, kavrayamıyorsunuz! Yine de, hem çok bağışlayıcı, hem de halîm olan O'dur!*”³³¹

Kâinât kitabı diye de nitelenen Kur'ân bir bütünlük içinde insan-Yaratıcı, insan-insan

---

³²⁸ Müslim, “Birr”, 153 (No. 2244).

³²⁹ Müslim, “Birr”, 151 (No. 2242)

³³⁰ Bk. el-Hadîd, 57/1; el-Haşr 59/1, 24; es-Saff 61/1; en-Nûr 24/41; el-Cum'a 62/1.

³³¹ el-İsrâ 17/44.

ve insan evren ilişkisinden bahseder. Kur'ân'da; bir elçi olarak gönderilen Hz. Süleyman'ın kuşlarla, karıncalarla iletişiminden³³² ve rüzgârın onun kendi emrine verilmesinden bahsedilir.³³³

Bir Müslüman için Kur'ân yazılı ayet, evren ise Allah'ın yazılı olmayan ayetidir. O Kur'ân'ı okuduğu gibi, kâinat kitabının da okur ve onun üzerinde tefekkür eder. Yaşadığımız dünyanın kendisinin ve diğer tüm canlıların bir yaşam alanı olduğu bilinciyle hareket eder.

Kur'ân insanın iç dünyası (öz benliği) ile dış dünyasının (evren) bir bütün olarak hakikate kanıt olduğunu şöyle açıklar:

(Varlığımızı ve mutlak birliğimizi apaçık ortaya koyan) bütün delillerimizi onlara hem dış dünyada (evrenin uçsuz bucaksız ufuklarında) hem de bizzat kendi içlerinde, öz benliklerinde (tam olarak) göstereceğiz ki,

---

³³² en-Neml 227/16-19.

³³³ Enbiyâ 21/81.

*vahyin tartışmasız bir gerçek olduğu herkes için ortaya çıksın. Aslında, Rabbinin (her an) her şeye şahit olması yetmez mi?*³³⁴

İslâm'ın ibadetlerinde özellikle de Hac ibadetinde ekolojik dengenin korunması açısından sıkı bir ilişki vardır. Hac ibadetinde ihramlı iken en ufak bir canlının bile öldürülmesi ve onlara zarar verilmesi yasaktır ve bu yasağı çiğneyenlere cezaî müeyyide uygulanır.³³⁵

İçinde yaşadığımız ve yaşamımız için elverişli bir şekilde donatılmış olan doğaya karşı da görevlerimiz vardır. Acımasız bir şekilde doğal dengeyi bozan davranışlarla hem kendimize hem de diğer canlılara zarar vermiş oluyoruz. Bu tahripkâr tutum ayette şöyle ifade edilir:

“O, iş başına geçince (hâkimiyeti ele geçirince), yeryüzünde fesat çıkarmaya (sosyal

---

³³⁴ Fussilet 41/53.

³³⁵ Mehmet Bayrakdar, *İslam ve Ekoloji*, 46-47.

*düzeni bozmaya), ekini ve nesli helâk etmeye (kültürü bozmaya ve nesli yozlaştırmaya) çalışır. Oysa Allah bozgunculuğu (asla) sevmez.*³³⁶

Müfessirlerin çoğu bu ayetteki hars/ الحَرْث sözcüğünden kastedilenin ekinler ve bitkiler, nesl/النَّسْل sözcüğünden kastedilenin ise hayvanlar, bütün canlılar ve onların yavruları olduğunu söylemektedirler.³³⁷ Rivayet edildiğine göre bu, neslin yok edilmesi, hayvanların telef edilmesi ve mahsullerin yakılması şeklinde olmuştur.³³⁸ Burada kastedilen, öldürülmesi hiçbir suretle caiz olmayan, bazı hallerde öldürülmesi caiz olan hayvanları, haksızca öldürüp onların soylarının tükenmesine, kısacası yürüyen her canlı

---

³³⁶ el-Bakara 2/205.

³³⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/583; Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 4/77-78; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/171; Nîsâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 1/575-576.

³³⁸ Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 4/77; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/171; Nîsâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 1/575-576; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/133.

yaratığın, insanın ve hayvanın soylarının tükenmesine, topraktan çıkan mahsullerin yok edilmesine yol açılmasıdır³³⁹ ki bunlar olmadan insan geçimini sağlayamaz.³⁴⁰

Kötü yönetimlerin katliam ve soykırım yapımları, zulümleri sonucunda yağmurun kesilmesi, meydana gelen kuraklık sonucunda ekinlerin ve neslin helak olması şeklinde açıklama yapan müfessirler de vardır.³⁴¹

Bazıları da, “*Kadınlarınız, sizin için bir tür (ürün aldığınız) tarla gibidir*”³⁴² ayetiyle bağlantılı olarak hars’tan maksadın neslin kaynağı olan kadın olduğunu, neslin de evlat olduğunu belirtirler. Dolayısıyla kadını

---

³³⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/583-586.

³⁴⁰ Ebû'l-Fida' İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1420/1999), 1/564.

³⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/347; Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/17; Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 1/576; Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/133.

³⁴² el-Bakara 2/223.

öldürmek nesli yok etmek anlamına gelir derler.³⁴³

Bu ayette verilen önemli mesaj da söz konusu tahribatın kötü yönetim ve sorumluluk bilincine sahip olmayan yöneticilerin elleriyle olduğudur. İbn ‘Aşûr (ö. 1973) ayetteki hars’ın ve neslin yok olmasını insanların yaşam koşullarındaki dengenin bozulmasını anlatan bir metafor diye açıklar.³⁴⁴ Bu ayetten sonraki ayette ise; “*Kendisine ne zaman ‘Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde ol!’ dense, yersiz gururu onu günaha sevk eder: böylelerinin payına cehennem düşecektir; ne kötü bir konaklama yeridir orası!*”³⁴⁵ denilerek bu tür bozguncuların varacağı yerin cehennem olduğu belirtilir.

İnsanoğlunun kendi elleriyle ürettiği teknoloji çevre bilincine olan duyarsızlık

---

³⁴³ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 2/101; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/277. ayet

³⁴⁴ İbn ‘Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/270.

³⁴⁵ el-Bakara 2/206.

sonucunda doğayı acımasız bir şekilde tahrip etmiştir. Bütün canlıları tehdit altına sokmuştur. Kur'ân'da; *“(Allah'ın buyruklarını umursamaz hale gelen şu) insanların kendi elleriyle yapıp-ettikleri sonucunda karada ve denizlerde çürüme ve bozulma başladı: Bu şekilde Allah, belki (doğru yola) geri dönerler diye yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını onlara tattıracaktır.”*³⁴⁶ Şeklinde buyurulması; genel anlamda insanın bu noktadaki acımasızlığı ve hoyratlığına dikkat çeker. Günümüzde olumsuz etkilerini görüp yaşadığımız küresel ısınma, çevre kirliliği, yeşilin ve ormanın yok edilmesi, denizlere sorumsuzca dökülen atık maddeler, bunun sonucunda meydana gelen balık ölümleri, hatta bazı balık türlerinin neslinin tükenmesi gibi olumsuzluklar bunun somut örnekleridir.

---

³⁴⁶ er-Rûm 30/41

2.4. Hoşgörü - Empati İlişkisi

Hoşgörü ile empati birbiriyle ilişkisi olan ve ortak bazı noktalarda buluşan iki kavramdır. Bireysel öğrenme stratejisiyle de ilişkili olan, özellikle psikoloji ve psikiyatri alanında adından çokça söz edilen empati kavramı; “Bir kişinin kendisini karşısındaki kişinin yerine koyarak olaylara onun bakış açısıyla bakması, o kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlaması, hissetmesi ve bu durumu ona iletmesi” sürecini ifade eder.³⁴⁷

Hoşgörünün kapsam alanı içinde görülen; başkalarını anlama, onların duygularını hissetme, etkili iletişim gibi hususlar³⁴⁸ empatik davranışın da bir gereğidir. Bu açıdan her iki kavramın ortak bir paydada bulunduğu söylenebilir. Empati yapan kişi

---

³⁴⁷ Üstün Dökmen, *Empati* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013), 156.

³⁴⁸ Davud Okçu, *Karakter ve Değerler Eğitimi* (İstanbul: Ekin Yayınevi, 2020), 228.

kendisine karşı yapılan bir kusur ve yanlış şiddetle cezalandırmaktan ve o kişiye karşı saldırganca bir tutum izlemekten çekinir. Bu yönüyle de yapılan yanlış veya kötü davranışları anlayışla karşılayarak affetme, sert ve katı hükümlü olmamayı ifade eden hoşgörülü tutum ile benzeşmektedir.

Empatik davranış sayesinde insan kendisinin başkasından ayrı olmadığını düşünür. İçindeki narsisist (ben-sever) duygularını törpüler ve onu olumlu yönlerine kanalize eder. Böylece başkalarını da sevmeye ve kendisinden ayrı düşünmeme noktasına ulaşır. Hz. Peygamber'in; "Sizden biriniz kendisi için arzu ettiğini kardeşi / komşusu için de arzu etmedikçe (gerçek) imana erişemez."³⁴⁹ Sözü empati yapmanın önemini ve gerekliliğini çok açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

"Onların Allah'tan başka yalvarıp sığındıkları [varlıklar]a sövmeyin ki onlar da

---

³⁴⁹ Müslim, "İmân", 45 (No. 72)

kin ve cehaletten dolayı Allah'a sövmesinler."³⁵⁰ Ayetinde görüldüğü gibi Kur'ân'da yanlış da olsa başkasının inancına kutsalına sövmek ve hakaret yasaklanmıştır. Bu ayet empatik davranmaya ve insandaki etki-tepki psikolojisine dikkat çekmektedir. Bu ayette başkasının kutsalına sövmenin yasaklanması çoğul olarak ifade edilmiştir ve bu nedenle bütün müminlere hitap edilmektedir. Böylece Müslümanların, başkalarının yanlış inançlarına karşı çıkmaları istendiği halde, bu inançların temel unsurlarını tezyif etmelerine, hakarete bulunmalarına ve böylece hata yapan insanların duygularını incitmelerine izin verilmemiştir.³⁵¹

İmam Şâfiî'nin ictihad konusundaki; "Görüşüm (Mezhebim) doğru olmakla birlikte hata ihtimaline sahiptir. Başkasının görüşü hatalı olmakla birlikte, doğruluk ihtimaline

---

³⁵⁰ En'âm 6/108.

³⁵¹ Esed, *Kur'ân Mesajı*, 248, dipnot: 92.

sahiptir”³⁵² sözü bu gerçeği çok özlü bir şekilde ifade etmektedir.

Bunun yanı sıra, İmam Şâfiî'nin hoşgörüyü dair kaleme aldığı aşağıdaki beyitler de bireylerin birbirlerine karşı daha anlayışlı ve hoşgörülü olmaları gerektiğine dikkat çekmekte ve bu konuda önemli bir ahlaki prensip sunmaktadır.

وَكُنْ رَجُلًا عَلَى الْأَهْوَالِ جَلْدًا

وَشِيمَتِكَ السَّمَاخَةُ وَالْوَفَاءُ

Can sıkın olayların karşısında sağlam dur.

Karakterini vefa, hoşgörüyü oluştur.³⁵³

İnsanlardaki empati ve başkalarına yardım etme davranışını üstünlük davranışıyla

---

³⁵² Kefevî, *el-Külliyât*, s. 868; Yusuf el-Kardavî, *es-Sahvetu'l-İslamiye Beyne İhtilafî'l-Meşru' ve't - Teferruki'l-Mezmûm* (Kahire: Dârü'ş-Şurûk, 2001), 107; Özen, “İhtilaf”, *DİA*, XXI, 566.

³⁵³ Ömer Yıldız, *Arapça-Farsça Berceste Beyitler ve Manzûm Çevirileri*, (Diyarbakır: Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı Yayınları, 2023), 44.

(süperiority), özdeşleştiren psikologların aksine³⁵⁴ Kur'ân; “*Ve (yedirdikleri kimselere şöyle derler:) “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz, sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.”*”³⁵⁵ Ayetinde ifade edildiği gibi, inananların yaptıkları yardımlardan dolayı üstünlük duygularını tatmin etmeye yönelmemeleri, hatta kişiden bir teşekkür veya karşılık bekleme tavrına bürünmemeleri, karşılığın sadece Allah'tan beklenmesi gerektiğini bildirir.

---

³⁵⁴ Alfred Adler, *İnsanı Tanıma Sanatı*, Çev. Kâmuran Şipal (İstanbul: Say Yayınları, 2004), 184.

³⁵⁵ el-İnsan 76/31.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEGATİF YÖNÜYLE HOŞGÖRÜ

Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de her davranışın ölçüleri, sınırları, amaçları ve sonuçları olduğu bildirilir. Buradaki amaç ifrat ve tefrit gibi uç noktalara sapmayıp, istikamet üzere hareket etmektir. Kur'ân'da yürümekten, konuşmadaki ses tonuna ve harcamalarımıza kadar davranışlarımızın ölçülü olması gerektiği gerekçeleriyle birlikte anlatılır.³⁵⁶

Çalışmamızın konusu olan Hoşgörü, psikolojik ve sosyolojik boyutları da olan önemli konulardan biridir. Bundaki ölçülerin, sınırların ve kriterlerin belirlenmesi ve toplumun bu noktada bir bilinç sahibi olması son derece önemlidir.

3.1. Hoşgörünün Sınırı

Her hareketin, her davranışın ve her değerın bir sınırı ve ölçüsü olduğu gibi

---

³⁵⁶ Bk. el-İsrâ 17/29, 37; Lokman 31/18-19.

hoşgörünün de bir sınır ve ölçüsü vardır. Dinimiz aşırı uç noktalardan uzak dengeli davranışlar sergileyen bir toplum olmamızı emreder. İstiklâl şairimiz Mehmet Akif Ersoy bu durumu şiirin diliyle şöyle anlatmaktadır:

Zulmü alkışlayamam, zâlimi asla sevemem;

Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.

Biri ecdâdıma saldırdı mı, hattâ boğarım!..

- Boğamazsın ki!

- Hiç olmazsa yanımdan kovarım.

Üç buçuk soysuzun ardında zağarlık yapamam;

Hele hak nâmına haksızlığa ölsem tapamam.

Doğduğumdan beridir âşıkım istiklâle,

Bana hiç tasmalık etmiş değil altın lâle!

Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal
koyunum?

Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez
boyunum!

Kanayan bir yara gördüm mü yanar tâ
ciğerim,

Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte
yerim!

Adam aldırma da geç git, diyemem
aldırırım.

Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar
kaldırırım!

Zalimin hasmıyım amma severim
mazlumunu...

İrticân şu sizin lehçede ma'nâsı bu mu?

Hayatın her cephesinde olması gereken
bu denge ayette şöyle ifade edilir: *“Ve işte
böylece sizi dengeli ve ölçülü/vasat bir toplum
kıldık ki insanlar nezdinde Hakk'ın şahitleri*

(örnekleri) olasınız ve resul de sizin hakkınızda şahit/örnek olsun.”³⁵⁷ Ayetteki “vasat” sözcüğü; adil, dengeli, saygın ve değerli olmayı ifade eder. Yani yaptığı işi ne fazla ne de eksik tam kıvamında yerine getiren demektir.³⁵⁸ Cimrilik ve savurganlık arasındaki cömertlik, korku ve pervasızlık arasındaki cesaret buna örnektir.³⁵⁹ Bu denge aynı zamanda adalet/i‘tidâl ve mu‘tedil diye tanımlanır.³⁶⁰ Vasat sözcüğünün hemen ardından şahitlik/tanıklık sözcüğü gelmektedir ki bu adaletin gereğidir.³⁶¹ Ayette vasat/denge sözcüğü belirsiz isimle ifade edilmesinin bir hikmeti de, söz konusu durumun her devrin insanı için geçerli olduğuna dikkat çeker.³⁶² Bu da, işlerin en hayırlısının ortası olduğu, abartı ve ihmalin ise kınanacak bir şey olduğu

---

³⁵⁷ el-Bakara 2/143.

³⁵⁸ Mâverdî, *en-Nüket ve'l-‘uyûn*, 4/198-199.

³⁵⁹ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/110.

³⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/84.

³⁶¹ Mâturîdî, *Tefsîru'l-Mâturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*, 1/584; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, 1/174.

³⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/87.

şeklindeki bir esasa dayanır.³⁶³ Kurtubî (ö. 671/1273) vasat olarak nitelen bu ümmetin yönelmiş olduğu kıblesi de dünyanın tam ortasıdır yorumunu yapar.³⁶⁴

Hoşgörü konusunda bir sınır olmadığı zaman her olgu hoşgörü ile karşılanacaktır. Bu da toplumu bir değersizleştirme ve amaçsızlaştırmaya doğru götürür. Oysa bazı ahlâkî ve moral değerler vardır ki bunlar adeta bir kırmızı çizgidir ve bunlarda asla bir taviz söz konusu değildir. Bu durum ayette şöyle ifade edilir: *“Onlar isterler ki sen (bu davadan vazgeçip) yumuşaklık/müsamaha gösteresin. Böylece onlar da (muhalefetten vazgeçip) sana müsamaha gösterip güler yüz gösterebilirler.”*³⁶⁵ Yani onlar senin içindeki bir kısım gerçekleri gizleyip onlara karşı yapmacık tavır sergilemeni istiyorlar.³⁶⁶ Böylece bir süre

³⁶³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/119.

³⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/153.

³⁶⁵ el-Kalem 68/9.

³⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 30/603.

onların ilâhlarına tapman gibi dinin bazı gerçeklerinden taviz vermeni bekliyorlar.³⁶⁷ Oysa yüce Allah bu konuda asla taviz vermemesini Peygamberine şöyle emreder: *“Ve sen, emrolunduğun vahyi açıkça ortaya koy ve müşriklere de aldırma!”*³⁶⁸

Onlar kimi zaman da Hz. Peygamber’i peygamberlik davasından vaz geçirmek için ona mal-mülk ve en güzel kadınlar teklif etmişlerdi. Onların bu oyunlarına karşı inen ayette Hz. Peygamber şöyle uyarılmıştır: *“....Ve onların içlerinden bir sınıfa, kendilerini sınamak için verdiğimiz dünya hayatına mahsus lükse, gösterişe ve görkeme gözünü dikme. Çünkü Rabbinin sana sağladığı rızık, daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”*³⁶⁹ Bir başka taleplerinde de Hz. Peygamber’den düşük kesimden saydıkları mü’minleri etrafından kovmasıydı. Bunun da kabul edilebilir bir

---

³⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4/321.

³⁶⁸ el-Hicr 15/94.

³⁶⁹ Tâ-Hâ 20/131.

durum olmadığı ayette şöyle bildirildi: “*Sırf Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na kulluk eden (fakir)leri, (inkârcılar istiyor diye) yanından uzaklaştırma! (Sen fakirlerle berabersin diye ekâbir takımı iman etmese de) onların hesabından sana (hiçbir sorumluluk) düşmez ve senin hesabından da onlara bir şey düşmez. Bu yüzden onları kovarsan zalimlerden olursun.*”³⁷⁰

Bütün bunlar, inançsızların Hz. Peygamber'i dinin bazı gerçeklerinden saptırmak, metodundan uzaklaştırmak istediklerini, ancak bu konularda asla taviz verilmeyeceğinin delilidir.³⁷¹ Onların çevirmiş olduğu bu entrikaların başarıya ulaşmayacağı ayette şöyle ifade edilir: “*(Bu inkârcılar,) az kalsın, sana vahyettiğimiz (Kur'ân) dışında birtakım sözler uydurup bize yakıştırmak (ve Kur'ân'ın ayetleriymiş gibi insanlara okuman)*

---

³⁷⁰ En'âm 6/52.

³⁷¹ Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'ân*, 4/373.

için seni fitneye düşüreceklerdi. (Bunu başarabilselerdi) o zaman seni dost edineceklerdi. Eğer senin imanını perçinlememiş olsaydık, belki de onlara biraz olsun eğilim gösterecektin. O takdirde biz de sana hayatın da, ölümün de acısını kat kat tattırırđık. Sonra da bize karşı sana yardım edecek kimse bulamazdın."³⁷²

Değer yüklü bir hoşgörünün toplumda sürekli diri kalmasının gerekliliği değişik ayetlerde şöyle ifade edilir:

"İçinizden, iyi ve yararlı olana davet eden, kötü ve yanlıştan alıkoyan bir topluluk mutlaka bulunsun. Nihai kurtuluşa erişecek kimseler, işte bunlardır."³⁷³

"(Ey inananlar!) Siz insanlar için ortaya çıkmış hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği kendinize iş edinir ve çevreye de tavsiye/telkin eder, kötülüğü engellersiniz ve Allah'a

---

³⁷² el-İsrâ 17/73-75.

³⁷³ Âl-i İmrân 3/104.

inanırsınız. Eğer Kitap Ehli inanmış olsaydı, elbette kendileri için iyi olurdu. Gerçi onlardan inananlar varsa da birçoğu yoldan çıkmıştır.”³⁷⁴

“Onlar: Allah’a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği kendilerine iş edinirler ve çevrelerine de telkin ederler, kötülüğü de engellerler. Hayırlı işlerde yarışırlar. İşte onlar iyi ve yararlı işler yapanlardandırlar.”³⁷⁵

“İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin dostlarıdırlar. İyiliği kendilerine iş edinirler ve çevrelerine de telkin ederler ve kötülüğü engellerler, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve elçisine itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Muhakkak ki Allah Azîz’dir, Hakîm’dir.”³⁷⁶

“[Bu, ne zaman bir günah işleseler, hemen] tevbe ve pişmanlık içinde Rablerine

---

³⁷⁴ Âl-i İmrân 3/110.

³⁷⁵ Âl-i İmrân 3/114.

³⁷⁶ et-Tevbe 9/71.

yönelen kimselerin [bahтияarlığıdır]; O'na (yürekten) kulluk edenlerin; O'nu (coşkuyla) övenlerin ve [O'nun hoşnutluğunu] aramaya durmaksızın devam edenlerin ve [O'nun önünde] eğilen, O'nun önünde hürmet ve tazimle yere kapananların; doğru ve güzel olanın yapılmasını önerip, eğri ve kötü olanın yapılmasına engel olanların; ve Allah'ın koyduğu sınırları gözetenenlerin (bahтияarlığı). Öyleyse, [ey Peygamber, Allah'ın bu vaadiyle] müjdele, bütün o müminleri.”³⁷⁷

“Onlar öyle kimselerdir ki, şayet kendilerine yeryüzünde imkân ve iktidar versek, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği yayarlar ve kötülükten sakındırırlar. Her işin sonu Allah'a varacaktır.”³⁷⁸

“(Lokman öğüdüne devam ederek şöyle demişti:) “Ey yavrucuğum! Namazını ikame et, doğru ve yararlı olanı hayata geçirmeye çalış

---

³⁷⁷ et-Tevbe 9/112.

³⁷⁸ el-Hac 22/41.

(sorumluluk al), kötü ve eğriden vazgeçir, başına gelebilecek her belaya sabırla katlan! Doğrusu bütün bunlar, azim ve kararlılıkla yapılması gereken şeylerdir.”³⁷⁹

3.2. Hoşgörü Gösterilmeyecek Bazı

Durumlar

Hoşgörülü olmak ve tolerans gösterme tavrı genel manada övülen bir tutum olsa da bu kayıtsız, şartsız ve sınırsız değildir. Değer yüklü bir hoşgörü ile değerden yoksun bir hoşgörüyü birbirinden ayırmak gerekir. Kur’ân’da bunun en somut örneğini ana-babaya karşı tutum ve yaklaşımı anlatan ayetlerde görmekteyiz:

Bu durum Kur’ân’da çok ince ruhlu, halim ve yumuşak huyluluğu ile örnek gösterilen Hz. İbrahim³⁸⁰ bağlamında ayette şöyle anlatılır:

---

³⁷⁹ Lokman 31/17.

³⁸⁰ Bk. et-Tevbe 9/114; Hûd 11/75.

“(Küfre saplanarak ölen) kimselerin cehennemlik olduğu kendilerine açıklandıktan sonra, yakın akraba olsalar bile, Allah’tan başkasına tanrılık yakıştıran kimselerin bağışlanmasını dilemek artık ne Peygamber’e yaraşır, ne de imana erişenlere.”³⁸¹

“İbrahim’in babası için bağışlanma dilemesi, sadece daha önce ona verdiği vaatten dolayı idi. Ancak babasının Allah’ın düşmanı olduğunu kesin olarak anlayınca ondan uzaklaştı. İbrahim gerçekten çok ince ruhlu ve yufka yürekli idi.”³⁸²

Aynı şekilde ana-babanın verdiği emeğe saygıyı ve Allah’a şükretmekten sonra onlara şükran borçlu olduğumuzu ve onlara iyi davranmamızı bildiren ayetlerin hemen ardından onlara olan itaatin kayıtsız ve şartsız olmadığı ayetlerde şöyle ifade edilir:

---

³⁸¹ et-Tevbe 9/113.

³⁸² et-Tevbe 9/114.

“Ve biz insana, anne babasına karşı iyi davranmasını emrettik. Annesi onu nice acılara ve zayıflığa katlanarak karnında taşıdı. Onun süttten kesilmesi de, iki yıl sürer. Öyleyse ey insanoğlu! Bana, sonra ana babana şükret. Unutma ki, bütün yollar sonunda bana ulaşır. Ama eğer onlar senin aklının [ilahlık] yakıştıramayacağı bir şeye Benimle birlikte ilahlık yakıştıрман için seni zorlarlarsa onlara uyma; [o durumda bile] onlara bu dünyada iyilikle davran ve Bana yönelenlerin yolundan git. Sonunda hepiniz Bana döneceksiniz. İşte o zaman [hayatta iken] yapmış olduğunuz her şeyi [gerçek şekliyle] size göstereceğim”³⁸³

“Biz insana ana-babasına güzel davranmasını (ve iyilik etmesini) emrettik. Buna rağmen eğer onlar, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa, (bu hususta) onlara uyma! (Unutma ki bir gün hesap vermek üzere)

---

³⁸³ Lokman 31/14-15.

dönüşünüz ancak bana olacaktır ve işte o zaman Ben, dünyadayken yapıp ettiğiniz her şeyi en ince ayrıntısına kadar size bildireceğim.”³⁸⁴

İsrailoğullarından alınan sözde de yalnız Allah’a kulluk emrinin hemen ardından ana-babaya iyilik yapmak emredilir:

“Ey israiloğulları! Ve bir zaman sizden şu konularda kesin söz almıştık: Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceksiniz. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere ve fakirlere iyilik yapacaksınız. Bütün insanlara güzel sözler söyleyecek, namazlarınızda dikkatli ve devamlı olacaksınız ve insanlara karşılıksız yardım olan zekâtı vereceksiniz. Ama az bir kısmınız dışında, bu sözünüzden döndünüz. Zaten siz döne kimselersiniz.”³⁸⁵

İdeolojik boyuta çıkmış farklı düşünce ve fikir tartışmalarının, ayrışma noktasına

---

³⁸⁴ el-Ankebût 29/8.

³⁸⁵ el-Bakara 2/83.

varmış inanç, ekol ve mezhepçi tutumların karşısında sınırsız bir hoşgörü tavrı sergilemek pek de tutarlı sayılmaz. Bu türden mezhepçi, cemaatçi, grupçu ve bölgeciliğe dayalı ön yargılar ve narsist tutumlar karşısında bağımsız bir yolda ilerlemek ve onların sergilemiş oldukları ön yargılardan, fanatikçe yaklaşımlardan uzak durmak gerekir.³⁸⁶ Bu tür oluşumlara karşı nasıl bir yaklaşıma sahip olmamız gerektiği Kur’ân ayetlerinde şöyle belirtilir:

“(Ey Peygamber!) Şu dinlerini parça parça edip, grup, grup olanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişiğin yok. Onların işi Allah’a kalmıştır. Sonra O, yapmakta oldukları şeyleri onlara haber verir.”³⁸⁷

“Allah’a gönülden yönelerek, O’na karşı sorumluluk bilincinde olunuz ve namazı dosdoğru kılınız. Sakın ortak koşanlardan

---

³⁸⁶ Hayati Hökekleli, *İslam Psikolojisi Yazıları* (İstanbul: Dem Yayınları, 2009), 171.

³⁸⁷ el-En’âm 6/159.

olmayınız. (Bir de birileri eliyle) inançlarının bütünlüğünü bozarak parçalara bölünen ve her grubun yalnız kendi sahip olduğu (ilkelerle) övündüğü kimselerden de olmayın!”³⁸⁸

Kayıtsız, şartsız ve sınırsız bir hoşgörü olamayacağı büyük İmam Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) muhaliflerine olan tutumunda belirlediği şu kriterde görülmektedir:

“Cahillerden benim hakkımda bilmeyerek bir şey söyleyenlerin hepsini bağışladım. İlim erbabından her kim bende olmayan bir şeyi benim hakkımda söylerse işte onun başı dara gelsin. Zira ulemanın gıybeti, arkalarından bir iz bırakır.”³⁸⁹ Burada Ebû Hanîfe art niyetli olmadan bilgi eksikliğinden kaynaklanan hataları bağışlayıcı olmanın yanında, bilinçli bir çarpıtma ve saptırma ile art niyetli saldırı ve eleştirilerde bulunan ilim erbabının yaptıklarının anlayış ve hoşgörü ile

---

³⁸⁸ er-Rûm 30/31-32.

³⁸⁹ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, terc. Osman Keskiöglü (Konya: Can Kitabevi, 1981), 72.

karşılanmasının doğru olmayacağı kanaatindedir.³⁹⁰

Hangi ülke ve hangi toplum olursa olsun müsamaha o ülkenin ve o toplumun iyi uygulamaları için geçerlidir. Bu yüzden Hz. Peygamber; “Hikmet Müslümanın yitiğidir onu nerede bulursa, almaya en öncelikli hak sahibi odur.”³⁹¹ diye buyurmuştur. Kimden gelirse gelsin iyi ve doğru uygulamalara uyulur. Kötü ve doğru olmayan uygulamalar reddedilir.

Müslümanlar fetihler esnasında karşılaştıkları bazı gayri insani, fitrata aykırı uygulamaları kaldırmış hatta yasaklamışlardır. Örneğin Zerdüştlük İranlılara kendi öz kızı, kız kardeşi, hatta annesi gibi yakın akraba ile evlenmeyi caiz görüyordu.³⁹² Onlarda böyle bir

---

³⁹⁰ Hökekleli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, 171.

³⁹¹ İbn Mâce, “Ahkâm” 15 (No. 4169); Tirmizi, “İlim” 39 (No. 2687).

³⁹² Hamidullah, “Hz. Peygamber (s.a.s) Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı?” 17; Pouneh Abdollahifard, “Zerdüştlük İnancında Kadının Konumu”, *Doğu Esintileri, İranoloji, Atatürk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi* (Temmuz/July, 13/2020-7),

evliliğin yabancı bir kadınla yapılan evlilikten daha iyi olduğu kabul ediliyordu. Oysa bu tarzda birinci derecede yakınlığa sahip akrabalar ile evlilik yasak bir evlilik idi. Ancak onlara göre bu mübarek ve kutsal bir iş sayılıyordu. Halife Hz. Ömer bu uygulamanın kaldırılmasını emretti. Zira Zerdüştlüğün aslında/orijinal yapısında da böyle bir şey yoktu. Bu uygulama ancak sonraki çağda bu inancın dejenerasyona uğramasıyla ortaya çıkmış, kendi öz kız kardeşiyle evlenmek isteyen bir kral tarafından halka zorla benimsetilmişti. Bunun başka bir örneği de yine Hz. Ömer'in halife olduğu dönemde Hindistan'a giden Müslümanlar orada, çok acımasız ve vahşi bir uygulama ile karşılaştılar. Bu uygulamaya göre; evlilik ebedi bir ilişki sayıldığından zevce/kadın, kocasının ölümünden sonra yaşayamazdı. Şayet tesadüfen

---

275; M. Emin Sular, "İran Zerdüştilerinde Evlilik Ve Aile Kurumu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (10/54, 2017), 627.

koca karısından önce ölürse dul kadın kocasının cesedi yakılırken kendisini ateşe atarak canına kıymak zorundaydı. Müslümanlar bu bölgeye hâkim olduklarında söz konusu acımasız ve insanlık dışı bu uygulamayı kaldırdılar.³⁹³

---

³⁹³ Hamidullah, “Hz. Peygamber (s.a.s) Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı?” 17-18.

SONUÇ

Sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olan din, insanı kuşatıcı bir özelliğe sahip olup hayatın bütün alanlarındaki etkileyciliğiyle ön plana çıkar. Bu çalışmada İslâm dinin barış, güven, kurtuluş ve hoş görüye ait önemli esaslara ve değerlere sahip olduğu görülmüştür. Onun bu engin hoşgörüsü sadece biz insanları değil, bütün varlığı kuşatmıştır. Bu değerlere inanan mü'min bir kişi hem kendisiyle, hem çevresi ile hem de yaşadığı dünya ve bu dünyanın içindeki tüm varlıklarla barışık olan, hak ve hukuka saygılı olan insandır.

Son ilâhî mesaj Kur'ân, bu konuda bizlere çok güzel prensipler vaz etmiştir. Bu mesajı bize tebliğ eden Hz. Peygamber de her konuda olduğu gibi, bu konuda da bizlere en güzel örnek olmuştur. Hz. Peygamber'in örnekliğinde Kur'an mesajını doğru anlayıp içselleştirdiğimizde ve bunları teoriden pratiğe aktardığımızda birlik, dirlik, barış ve huzur

içinde yaşayan bir toplum inşa etmiş oluruz. Bunları dikkate almayan dışlayıcı, ayrıştırıcı ve ötekileştiren tutumlar toplumda büyük bir kaosa neden olur. O toplumu hızla bölünüp parçalanmaya ve en kısa zamanda tarih sahnesinden silinmeye doğru götürür.

İslâm dininde korunması gereken beş temel haklardan sayılan din, mal, can, akıl ve nesil emniyeti bu konunun temelini teşkil etmesi açısından çok önemli bir yere sahiptir.

İslâm dini özü itibariyle ırk, renk, dil, din ve inanç gibi bazı farklılıkları doğal karşılamış, hatta ırk ve renk farklılığını Allah'ın bir ayeti olarak değerlendirmiştir. Müslümanlar da bu tür farklılıkları bir zenginlik olarak algılamış, asimilasyon yoluna başvurmamışlar, hep çok seslilikten yana olmuşlardır. Bu yüzden toplumda gerçek anlamda hoşgörünün yerleşmesi ancak bu değerlere sahip olmakla mümkündür. Batının egemen güçlerinin tek taraflı ve çifte standartçı bir tutumla tolerans adı

altında sunmaya çalıştıkları hoşgörü politikasının insanlık için bir çare ve çözüm olmadığı ortadadır. Batı dünyasının sömürdüğü ve öteki diye nitelediği coğrafyalarda sefaletin, kan ve gözyaşının hiç eksik olmaması bunun en açık bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Abdollahifard, Pouneh “Zerdüştlük İnancında Kadının Konumu”, *Doğu Esintileri, İranoloji, Atatürk Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi*, Temmuz/July, 13/2020-7

Abduh, Muhammed–Rıza Reşid. Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm/Tefsiru'l-menâr. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitâb, 1990.

Adler, Alfred. *İnsanı Tanıma Sanatı*. Çev.Kâmuran Şipal. İstanbul: Say Yayınları, 2004.

Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-lugaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selîm. Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe li'n-Neşr ve't-Tevzi', ts.

Atay, Hüseyin-Kutluay Yaşar. *Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı/Meâl*. Ankara: DİB Yayınları, 1985.

Bayraktar, Mehmet. *İslâm ve Ekoloji*. Ankara: DİB Yayınları, 1992.

Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1418.

Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali *el-Câmi' li-Şu'abi'l-iman*. thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. -- Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 2003.

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1996.

Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2003.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. el-Câmiu's-Sahih. thk. Muhibbuddin el-Hatib. Kahire: Matbaatu's-Selefiyye ve Mektebetuha, 1400.

- Bulaç, Ali. *İslâm ve Fanatizm*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh tâcu'l-lüga ve sıhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- Çağrııcı, Mustafa. “Müsamaha”, *TDVİA*. 32/71-73. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2006.
- Çağrııcı Mustafa. “Sabır”, *TDVİA*. 35/337-339. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 1988.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. İstanbul: Tan Matbaası, 1949.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara; Yazar Yayınları, 2014.

Doğrul, Ömer Rıza. *Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsir-i Şerifi/Tanrı Buyruğu*. İstanbul: Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık T.L.Ş.1955.

Dökmen, Üstün. *Empati*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2013.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani. *Kitâbü's-Sünen/Sünenu Ebû Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnaut-Muhammed Kamil Karabelli. Dımaşk: Dârur-Risâleti'l-Alemiyye, 1430/2009.

Ebû Hayyân, Endelüsî Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *Tefsirü'l-bahri'l-muhit*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.

Ebû Ubeyde et-Teymi el-Basri Ma'mer b. Müsennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Fuat Sezgin. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381.

Ebû Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*, terc. Osman Keskiöglu. Konya: Can Kitabevi, 1981.

Efe, Mehmet Emin. *Abbasi Dönemine Kadar Arap Şiirinde Dini Temalar*. Ankara: İlähiyât Yayınları, 2019.

Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Kur'ân-ı Kerîm Türkçe Meâli*. Haz. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2006.

Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l- 'Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim Sâmarrâî. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.

Feyzli, HasanTahsin. *Feyzü'l-Kur'ân/ Kur'ân'ı Kerîm Meâli*. İstanbul: Server İletişim ve Yayıncılık, 2007.

Hamidullah, Muhammed. *İslâma Giriş*. Terc. İ. Arif Koytak- Veysel Uysal, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.

Hamidullah, Muhammed. “Hz. Peygamber (s.a.s) Gayri Müslimlere Nasıl Davrandı?” Çev. Suphi Seyf, *İlim ve Sanat Dergisi*, Mayıs/Haziran 1987, Sayı: 7. (12-18)

Heyet. (Karaman, Hayrettin vdğr.) *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV Yayınları, 2017.

Heyet. (Karaman, Hayrettin vdğr.). *Kur'ân Yolu/ Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman. *Mecma'u'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, thk. Hüsameddin el-

Kudsî, Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî,
1414/1994.

Hökelekli, Hayati. *İslâm Psikolojisi Yazıları*.
İstanbul: Dem Yayınları, 2009.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *Tefsîru't-tahrîr
ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye
li'n-Neşr, 1984.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn
Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed
Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi İlmi't-Tefsîr*.
thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut:
Dâru'l Kitabi'l-Arabî, 1422.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn
Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed
Bağdâdî. *Nüzhetü'l-A'yuni'n-Nevâzir fi
ilmi'l-Vûcuhi ve'n-Nezâir*, thk.
Muhammed Abdulkerim Kâzım er-Râdî.
Beyrut: Müesesetü'r-Risâle, 1404/1984.

İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed b. el-Hüseyn. *Cemheretü'l-Luga*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.

İbn Faris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harûn. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1399/1979.

İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaut-Adil Mürşid vdğr. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2001.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida' İsmail b. Ömer. Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. Riyad: Dâru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1420/1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvini, *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Daru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî-Faysal İsa el-Babî el-Halebî, ts.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, 1414.

İsfahânî, Ebû 'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb. *el-Müfredât fî gâribi'l-Kur'ân*. thk. Savfvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Ma'âni-i Kur'ân/ Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı*. İstanbul: Eren Yayınları, ts.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları 1997.

İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah Ve İnsan*. Çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.

Kardavî, Yusuf. *es-Sahvetu'l-İslâmiye Beyne İhtilafî'l-Meşru' ve't -Teferruki'l-Mezmûm*. Kahire: Dârû's-Şurûk, 2001.

Kefevî, Ebû 'l-Bekâ', Eyyub b. Musa el-Hüseynî. *el-Külliyât mu'cem fi'l-müstalihat ve'l-furûkul-lügaviyye*. thk. Adnan Derviş-Muammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1998.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Berdûnî. Kahire: Dâru'l-Kütubi'l-Mısriyye, 1964.

Mâturîdî, Muhammed b. Mahmud Ebû Mansur. *Tefsiru'l-Maturîdî/Te'vilâtu Ehli'Sünne*. thk. Mecdî Bâselûm. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid Abdulmaksud b. Abdurrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, ts.

Müslim, Ebû 'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih-u Müslim*. thk.

Muhammed Fuâd Abdalbaki. Beyrut:
Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1954.

Nîsâburî, Nizameddin el-Hasan b. Muhammed
b. el-Hüseyin el-Kummî. *Garâibü'l-
Kur'ân ve regaibü'l-furkan.* thk.
Zekeriyâ Umeyrat, Beyrut: Dâru'l-
Kütubi'l-İlmiyye, 1416.

Okçu, Davud. *Karakter ve Değerler Eğitimi.*
İstanbul: Ekin Yayınevi, 2020.

Okumuş, Mesut. “Kur'ân'da ‘Birr’ kavramı
Üzerine Semantik Bir Analiz” *Dinî
Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 5/14
(2002), 97-115.

Özdemir, Şuayip. “Çocuğun Aile Eğitiminde
Hoşgörü”, *Diyanet İlmî Dergi* (Ocak-
Şubat-Mart 33/1) 1997.

Özen, Şükrü. “İhtilaf”. *DİA*. İstanbul: TDVY,
2000. (21/565-568)

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b.
Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsiru'l-*

kebîr). Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1420.

Salihpûr, Cemşid. *Farsça-Türkçe Genel Sözlük*. Tebriz: Lale Yayinevi, 1370.

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, İstanbul: Risale Yayınları, 1990.

Sular, M. Emin, “İran Zerdüştilerinde Evlilik Ve Aile Kurumu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/54, 2017.

Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman. *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-'Amme li'l-Kitab, 1394/1974.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Adullah. *Fethu'l-Kadîr*, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414.

Şiblî, Mevlâna. *Asr-ı Saadet*. Terc. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Eser Neşriyat, ts

Şimşek, Mehmet Sait. *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1422/2001.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-. Selefî. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.

Taplamacıoğlu, Mehmet. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi Sünenü't-Tirmizi thk.ve şerh Ahmed Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdulbaki, Mısır: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975/1395.

Türkçe Kur'ân Mealleri.

<https://www.kuranmeali.com/index.php>.

Türkçe Sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.
Ankara: 2005.

Vâhidî, Ebû'l Hasan Ahmed b. Muhammed b.
Ali. *et-Tefsîru'l-basît.* thk. Farklı
Muhakkikler. Riyad: Câmi'atu'l-İmam
Muhammed b. Su'ud el-İslâmiyye-
'Imadetu'l-Bahsi'l-'İlmî, 1430.

Yakıt, İsmail. *Kur'ân-ı Hakîm Meâli.* İstanbul:
Ötüken Neşriyat, 2020.

Yıldız, Ömer *Arapça-Farsça Berceste Beyitler
ve Manzûm Çevirileri,* Diyarbakır:
Şarkiyat Bilim ve Hikmet Vakfı
Yayınları, 2023.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed
Abdurrezzak el-Hüseynî el-Mürtedâ.
Tâcü'l-'ârûs min cevâhîru'l-kâmûs.
Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim b. es-Seriy.
Me'âni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu. thk.

Abdulcelil Abduh Şelebî. Beyrut:
Âlemu'l-Kütub, 1988.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer el-
Harezmî. *el-Keşşâf 'an hakâiki
gavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî
vücûhi't-te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l
Arabî, 1407.

Şarkiyat

BULDUĞU BİRİMLE TAAKUT YAYINLARI

ISBN 9786259756035

9 78625 9756035